

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелзэн

№ 90-91
(17419-420)

2007 чылдың
июль 31,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 19.00.
Садар өртээ 5 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

ТЕС-ХЕМГЕ

Тес-Хем кожууннун малчыннарының Наадымы Калдак-Хамар артының чараш бойдус турумалдыг Чаа-Оваага июль 27-де болуп эрткен. Орта кожууннун бүгү сумуларының малчыннары киришкен.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол Наадымга киржи чораан. Тес-Хем кожууннун чагырга даргазы В.С. Орус-оол Шолбан Валерьевичини кожуун чагыргага өөнге хүлээп алган. Бир дугаарында чагырга даргазы Чазак Даргазын чагыргачы кижиниң эдилелдери—аргамчыны, сыдымны, тыва бижекти таныштырып, оларны канчаар кылырын таныштырып чугаалаан. Ооң соонда, тыва улустун чагай чаңчылдарының, езулалдарының, сагылгаларының дугайында чугаа болган.

Көдээ ажил-агыны хөгжүдөр национал төлөвилелди амыдыралга боттандырар дээш тес-хемчилер кандыг хемчеглерни ап турарын В.С. Орус-оол Чазак Даргазын таныштырган. Малдың баш санын өстүрер дээш чогуур хемчеглерни ап эгелзенинден кожуунда малдың баш саны мурнукузундан өскен. Бо чылдың бирги чартында чус баш төрүүр хойга онааштыр 100-тен өрү хураганын доруктурган малчыннарның саны 30 ажып турар.

Тевени кожуунга өстүрер сорулганы салган, ынчангаш 300 баш тевени садып алыры көрдүнген. Оон аңгыда баят уксаалыг 3 муң хойну садып алырын планнаан.

Ш.В. Кара-оол көдээ ажил-агыны хөгжүдөр национал төлөвилелди боттандырар дээш кожуун чагыргага апарар хемчеглерин чүлдүгүзүнүп көргөш, Чазактын талазындан деткимчени көргүзерин чугаалаан.

Ш.В. Кара-оол Тес-Хем кожууннун малчыннарының Наадымының киржикчилеринге байыр чедирип чүве чугаалааш, оларның ажил-агыны бекит үнелелди берген. Тываның көдээ ажил-агыны мурнады хөгжүдөр сорулга салдынган, орта тес-хемчилер боттарының күш-ажылчы үлүүн кириер дээрзинге быжыг бүзүрелин илереткеш, оларның берге ажилына чедишикчинерни күззэн.

О.Шынаа сумузуңуң Деспен бүдүрүлгезинин малчыны Мерген Туматтын күш-ажылчы чедишикчинери дээш «Тываның көдээ ажил-агының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Чазак Даргазының Чарлы-биле ты-выскан.

Наадым хүнүнде аът чарыжының, тыва хүрештин маргылдаалары болган.

ЧӨӨН-ХЕМЧИККЕ

БУЯН-БАДЫРГЫ – ТЫВА ЧОННУН ШЫНЧЫ ОГЛУ

Тываның төөгүзүнде эң-не анык дээр хамаанчок, чажындан, 16 харлыында 1908 чылда эрге-дужаалды холга алган, Хайдып Угер-Даа ноянның оглу Буян-Бадырғы Монгуш кончуг каржы шенелделерге таварышкан. Ооң салымы — биске улуг өөредиглиг. Феодалдыг Тываның сөөлгү, ботдогуннаан Тываның бир дугаар удуртукчузу дөртөн хар четпейн репрессияга таваржып, амы-тынындан чарылган. Тываның Араттын революстуг намының бир дугаар Чингине секретары, Таңды-Тыва күрүнениң удуртукчунун хүлээлгезин 1924-1929 чылдарда күүседип чораан. Монгуш Буян-Бадырғы бир дугаар шажын хура-

лын Тывага организастан эрттирген, ол орус, төвүт, моол дылдарны билер болгаш, сарыг шажын өөредин эки билер чораан. Хосталгазын казыткаш, хоругдалга ол элзэн хей шүлүктөрни төвүт дылга бижзэн. Оларны шыгап чораан Лүндүп хелиң дээрзи 1967 чылда М.Б. Кенин-Лопсанга шүлүктөрни тыва дылче очулдурга, дамчыткан. «Буян-Бадырғы» деп ийн томнуг роман-эсседе олар парлааттынган. «Өөреткилзэн салгалдарым парлар болду. Өөреткилзэн салгалдарым өжү болдум» деп ол бир шүлүүнде качыгдан.

«Сылдызымның кударалы»

Караңгылаан октаргайже көрүп тур мен.
Караңгы дээр одагларны кыпсы каапты
Хары сылдыс хадымырлай хоорлуп дескеш,
Кара черже согунналдыр ужуп батты
Чылгылардан дезип маңнаан кызырак дег
Сылдыстардан сылдыс чүге ырай берген?
Сыңыр черни дилеп сураан тоянчы бе?
Сымыранчыр эжин тыппаан куурумчу бе?
Хөөкүй сылдыс менче шиглей бадып орда,
Хс-ээм иштин изиг көстер чирти берди.
Көшкен сылдыс даглар бажын четпейн чорааш,
Хөмүрлендир өшкен ышкаш болу берди
Өөрүшкүнүң өртээлинге четпейн барган
Өскүс сылдыс бодалдарым хайныктырды
Өжүп калган сылдыс ышкаш болзумза-даа,
Өпей ырым ырлар салгакчым бар.

«Сөөгүмнүң кударалы»

Өлүрүкчү кызыл тыным үзүп каарга,
Өрү көк дээр ол-ла хевээр харап артар
Өндүр Дөгээ ол-ла хевээр бедип турар
Өдүрөктер мугулдарга салдап ойнаар
Уулган мөчүм бир-ле черге хөмдүрүп каар
Улуг-Хемим ол-ла хевээр чалгып чыдар
Уян хөөннүг дунмам уруг ыглап артар,
Уруг-дарыым кызагалга түрөп артар
Хүннээрктиг деспек черге чыдыксаар мен,
Күчүргөктер чүрээмдиге дааштап адар
Хүрөң чечек чыдынымдан частып үнер
Күжүр чонум сымыранып мени сактыр
Сөөлгү хүнүм Кызыл-Тайга бажын ажар
Сөөгүм ирээш, доврак бооп эстип калыр
Кызыл-үгү дүне када коргуп эдер
Кыйыг черниң хаялары мени кый дээр

«Адымның кударалы»

Күжүр чонум, актыг черге нүгүлдеттим
Күске тыным үзүп көрбзэн амытан мен.
Кымнарга-даа кара сеткил сеткивзэн мен.
Кызыл-тыным кестин кыры чедип келди
Аңгызы бай дүжүмет дээш мени боолаар
Арат чазаан баштааным дээш мени боолаар
Арат намга киргеним дээш мени боолаар
Танды-Тывам чуртуңар бооп артар болзун
Тараалаң шөл шөлүнер бооп артар болзун.
Арыг көк дээр дээринер бооп артар болзун
Аскым хемнер хемнеринер бооп артар болзун
Кара нүгүл туттурар хүн черле келир
Ханныг чажыт илерээр хүн черле келир
Алдар-адым агартыр хүн черле келир.
Актыг шынныым йөрээдир хүн черле келир

Буян-Баа деп чоннун чассыды адап чорааны 1929 чылда намдан үндүрткеш, хоругдаткаш, Тываның политиктиг иштики херектер килдизиниң шийтири-биле 1932 чылдың март 23-те бооладып шийтирген. Чүгө 75 чыл эрткенде, оон чырык адын агартыр хүн келген. Июль 27-де Чадаанага, Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун Чарлыын Буян-Бадырғы Монгуштун 115 харлаанын тураскааткан кеззеге номчаан. Чадаананың Культура бажынынга чыылган аалчылар: Буян-Бадырғының төрелдери, аңаа тураскааткан эртем-шинчилел конференциязының киржикчилери, «Устүү-Хүрээ» деп делегей чергелиг фестивалдык аалчылары, өөрүшкү-биле политиктиг агартышкын дугайында медээни дыңнап, Национал оркестриниң күүселдизинде Буян-Бадырғыга бараалгаткан шийден үзүндү-биле танышкан. Тываның Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун байырлыг чугаазында мындыг сөстөр бар:

Тыва улустун шылгаңгай оолдарының бирээзи Монгуш Буян-Бадырғының төөгүлүг чөптүг, шынчы, арыг адын катап тургузар, ооң адын бедии-биле үнелеп көөрүнүң хүнү келген. Буян-Бадырғы бир талазында бедик билиглиг аристократ, шажын-чүдүлгениң эки кижизидилгезин алган Тывага революция мурнунда эң улуг болгаш ырак көрүштүг чагырыкчыларның бирээзи, өске талазында, Тыва күрүнениң үндезилекчилериниң болгаш ТАР-ның бир дугаар удуртукчуларының бирээзи кылдыр бөгүн бистиң мурнувуска тургус-

тунар деп, Ш.В. Кара-оол онзалап демдеглзэн. Буян-Бадырғыга тураскааткан байырлал ооң төрүтүнген черинде болуп турары кончуг чугула ужур-дузалыг болуп турарын ол айтыткаш, Буян-Бадырғы 1892 чылдың апрель 15-те Аянгагыга төрүтүнгенин, ооң азырандыга барганын, орус, моол, тибет дылдарны, буддизм философиязын, астрономияны болгаш математиканы өөренигин, ол кончуг салым-чаяанын оол чораанын тайылбырлаан.

1909 чылда ачазы мөчзэн соонда, 17 харлыг Буян-Бадырғы Даа кожууннун нояны болган, хүн ноян деп атты алган. Сарыг шажынны хүндүлөп көрүп, хүрээниң ламалары-биле быжыг харылзаалыг ажилдап чораан. Чадаананың Устүү-Хүрээниң Камбы-ламазы Ондар Чамзы-биле Даа кожууннун нояны найыралдыг, бир демниг ажилдап турган. Олар кедизинде барып Тываның Россияның составына кадары кончуг ажыктыг дээр дугайында идеяны бир дугаарында саналдааннар.

Тыва чоннун бот-догуннаан хамаарышпас бирги күрүненин тургузар дугайында Совет Россияның төлээлериниң саналын Буян-Бадырғы деткзэн, ону тургузарының белеткел ажилдарын чорударына ол шийтирлиг рольду ойнаанын Чазак Даргазы чугаазына онзалап демдеглзэн.

1921 чылдың август 13-16 хүнеринде Таңдының Суг-Бажынга бот-догуннаан хамаарышпас бирги Тыва күрүнени тургузар Бүгү-тиваның Тургузукчу хуралы болуп эрткен, ол Хуралды Буян-Бадырғы даргалап эрттирген. Хуралга хамаарышпас бирги тыва күрүнени

Буян-Бадырғыга тураскааткан конференция уезинде.

тургускан, ооң Конституциязын хүлээп алган. 1922 чылдың февралга чедир Чазак баштыңының хүлээлгезин ол күүсеткен. 1923 чылда бирги Улуг Хуралга ол ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазынга албан езуу-биле сонгуткан. Ийн удаа 1925, 1926 чылдарда ТАРН ТК-ның Чингине секретарына сонгуткан. Республиканың даштыкы херектер болгаш сахөө сайыдынга база ажилдап чораан. Хоойулар чогаадып кылырынга идепкейлиг киришкен.

1928 чылда Чөөн чүктүн ажилчы чоннарының Коммунистиг университетин баштай доосканнар күрүнениң удуртулгазынга келген соонда мурнунда ноянар, чагырыкчылар чораан удуртур албан-дужаалда ажилдап турарларны шынчы шүгүмчүлелге таварыштырган. Намның эрге-чагыргазынга Коммунистиг университет дооскан сталинчилер келгеш, 1929 чылдың октябрь 16-да ТАРН ТК-ның дээди чөвүлелиниң шийтири-биле Буян-Бадырғыны, ооң кады ажилдап турган сурукчуларын албан-дужаалындан хостаан, намдан үндүрген.

1930 чылдың чазынында Буян-Бадырғыны болгаш өскелерни-даа баш бурунгаар өскелерге-даа кылбайн, контрреволюсчу херекке каразыттырып турары дээш бажынаан. Чазактын болгаш намның удуртур албан-дужаалдарына ажилдап тургаш, араттарның идеологиязының принциптеринге дүүшпес политиканы чорудуп, Тываның экономиказын хуу өнчү-хөрөңги болдурар деп турганы дээш ону буруудаткан. 1932 чылдың март 22-де ТАРН ТК-ның Политбюрозунун хуралы болган, аңаа ТАР-ның удуртукчулары турганнарны, ооң ишинде Буян-Бадырғыны боолап шийдер деп

(Уланчызы 2-ги арында).

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында)

шиитпирни хүлээп алган. Март 23-те шииткелди күүсеткен. Ынчангаш истелге-даа, кем-херек үүлгедишкениниң составы барчогу-даа тодаратпайн, суд чоккашак мындыг каржы шаажылалды кылганын Ш.В. Кара-оол чугаазына айтыркан.

Ооң соонда, 1994 чылдың январь 4-те, политиктиг репрессияга таварышканның агартыр республика комиссиязының доктаалы-биле Монгуш Буян-Бадыр-гыда кем-херек үүлгедишкениниң составы чок деп санааш, агарткан, ынчалза-даа агартышкын юридиктиг норма езугаар быжыглаттынмаан болган. Ол чөптүг эвес чорукту эдери-биле «Тыва Арат Республиканың девискээринге 1920-1930 чылдарда политиктиг репрессияларга таварышкан Тыва Арат Республиканың күрүне ажилдакчыларын болгаш хамаатыларны политиктиг агартырының дугайында» Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Чарлыын номчуурун болгаш аңаа ат салырын чөпшээрер көрүнер деп

Шолбан Валерьевич чугаазының түннелинде чыылганнарга дыңнаткан.

Таваан тозан чылдарда-ла салган Буян-Бадыр-гының тураскаалын чоокку үеде ажыдарын Чазак Даргазы чонга аазаан. Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатаның Даргазы Хонук-оол Монгуш бо шиитпирлерни деткип, «Бүгү тыва чоннуң шагда-ла манап келгени медээзи-дир» деп демдеглээн. Чөөн-Хемчик кожуун чагырганың даргазы Анатолий Тулуш чыылганнарга байыр чедирип, шынап-ла, бөгүн байыр хүнү деп онзалап демдеглээн. Буян-Бадыр-гы-биле катый 16 кижиниң адын Чазак Даргазының чарлыы-биле агарткан. Оларның чүгле аттары илерээн. Шаажылаан дугайында бижиктери тывылбаанындан, бо үе дургузунда ол-ла хевээр чоннуң дайзыннары деп санаттырып чорааннар. Моон соңгаар мындыг ханныг арыннар Тываның төөгүзүнге катаптаттынмазын, байырлыг хуралга олурган кижилер бүрүзү күзеп турган.

Саяна МОНГУШ.

Кожуун удуртукчулары боттарының эң берге, «аарышкылыг» айтырыгларын бирден-бирээ чокка тө каап бээринден аңгыда, барып чедирип көргүскеннер. Кожуун төвүнүн эң нарын айтырыгы чүл дээрге, электри чырыы-биле хандырылга. 1970 чылдарның эгезинде эккеп салгылаан дизель шимчедикчилиг электрогенераторлар моральдыг болгаш материалдыг эргижирээнинден чүлү үндүр бижиттинериниң байдалында.

«Малчын» КУБ-туң тургустунганының 50 чылынга болгаш кожуунда 10 дугаар улай эртип турар «Найралдың начыны» мөгө хурежинге тураскааткан спортчу хемчеглерге Мугур-Аксы суурнун чурттакчылары, «Малчын» КУБ-туң ажилчыннары, аңаа келген аалчылар стадионга чыгып келгенин ажыглап, ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун чон-биле учуражылгазын организаастаан.

Шолбан Валерьевич бодунун чугаазына «Малчын» КУБ-туң тургустунганының 50 чыл юбилейи-биле, «Найралдың начыны» чурттар аразының мөгө хурежиниң 10 дугаар эртип турары-биле чыылганнарга Чазактың өмүнээзинден байыр чедиргеш,

кожууннун хүнү-биле шиитпирлээри негеттинип турар айтырыгларына доктаап, бо чылын 2 дизель-электрогенераторну сандып алырынга бүгү талалыг дузаны чедирерин ол аазаан. Ол ышакш кожуун эмнелгезиниң дүрген дуза станциязынга автотранспорт айтырыын шиитпирлээрин Чазак Даргазы кадык камгалал сайыдынга дааскан. «Малчын» КУБ-туң 50 чыл юбилейи-биле холбаштыр ук ажил-агыйының мурнакчыларына Чазак шаңналдарын ол тывыскан: Дарья Чүлдүмге — «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы», Олег Чыдым-оолга — «Тыва Республиканың алдарлыг

малчыны» хүндүлүг аттарның бижиктерин бергеш, хөрек демдектерин чыылганнарның адыш часкаашкыны динмиреп турда кадап берген. ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол чыылганнарга чедишкениннерни, байырлал хемчеглерин уламчылаарын күзээш, агаарның баксырап турары-биле Кызылче ужудупкан. Чазак Даргазы-биле кады барган ооң оралакчызы И.В. Чучев болгаш сайыттар даалгалар езугаар Мөңгүн-Тайга кожуунга ажилдап арткан.

Бистиң корр.

Владимир Савиныхтың тырттырган чуруктары.

МӨҢГҮН-ТАЙГАГА

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол июль 28-те, субботада, ажил-албанының аайы-биле Тываның эң кыдыг булуңнарының бирээзи болур Мөңгүн-Тайга кожууннун төвү Мугур-Аксыга вертолет-биле ужудуп четкен. Баштай планнап турганын езугаар Чазак Даргазы ук девискээрге машина-биле чедип, тус черниң ажил-агыйжы

база социал-экономиктиг байдалы-биле тодаргай таныжары турган. Ынчалзажок Москваге дарый сургакчылаашкын-биле холбаштыр, ону ескерткеш, Мугур-Аксыга мурнады чедериниң учуру тургустунган. Шолбан Валерьевич вертолеттан дүшкен доран кожуун чагырганың даргаларындан девискээрге ниити байдал-биле таныштырарын негээн.

Мөңгүн-Тайга кожууннун «Малчын» КУБ-туң ажилдакчыларын шаңнаар дугайында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының ЧАРЛЫ

Көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыяазы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза: Мөңгүн-Тайга кожууннун «Малчын» КУБ-туң бригаданың улуг кадарчызы Дарья Хунан-Караевна Чүлдүм-оолга; «Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» хүндүлүг атты тыпсыры болза: «Малчын» КУБ-туң кадарчызы Олег Кызыл-оолович Чыдым-оолга.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2007 чылдың июль 27 №128

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун Тыва Республиканың Улуг Хуралына республикада байдал болгаш 2007 чылда күрүне политиказының дугайында Айыткалын кончуг сонургап номчуп таныштым. Чүге дээрге, Ш.В. Кара-оолдун Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дүжүлгезинге олургаш, ажилдап эгелээнинден бээр бир дугаар Айыткалы болур. Моон мурнунда ажилдап турган Чазак колдуу солуттунган, ТР-ниң Чазаа чаарттынган, дидим, аныяк реформаторлар ажилдап эгелээ деп чүве бүгү чонга билдинип турар.

Чазак Даргазының Айыткалында мээң бир үнелеп турар чүүлүм, республиканың экономикактиг байдалын кончуг шүгүмчүлекчи езу-биле көргени болур. Каш чылдар иштинде хевис бүдүрүлгези, кондитер фабриказы, машина тудушкун заводу деп шуугаып келдивис. Бо хүннерде ол бүдүрүлгелерниң бүдүрген продукциязы-даа чок, хөй-ле бюджет акшазы чарыгдаттынган болуп турар.

Ам Айыткалдан көрүп турарга, 75 күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелериниң 16-зы карылгалыг, 15-жи хоосураарының үе-чадазында келген болуп турар. Кайы-даа чурттуң, ылаңгыя Кыдаттын, а база бистиң чурттуң субъектилериниң практиказындан алгаш көөрге, күрүне бүдүрүлгелери колдуунда карылгалыг ажилдап турар боор чорду. Бо бүдүрүлгелерни буураашкынга таварыштырып, ажылын соксадып, хаарын болдурбас. Ол бир талазында, ажилчын олуттар, ында дыка хөй кижилер ажилдап турар болгай. Ийи талазында, олар эвээш-бичии-даа болза продукцияны бүдүрүп үндүрүп турар.

Бо байдалдан канчап үнерил деп айтырыг тургустунуп кээр. Бирээде, ону хужударының аргазын өөренип көөр, таарымчалыг инвесторлар дилеп тывар аргазын көөр. Ийиде, Чазактың

талазындан сайгарлыктар хире акша-хөреңгини бээрин өөренип көөр. Бүдүрүлгени карылгалыг дээш хаап кааптары белең, ону катап тургузары кайы-хире берге болганын эрткен кризистин чылдарында көргөн-не болгай. Ол талазы-биле бистиң дуржулгавыс бар.

База бир берге айтырыг «Макаронпром», «Куш фабриказы», «Машина тудушкун заводу», «Кызылдың пиво заводу» ажылын соксаткан болуп турар. Бо бүдүрүлгелерде дыка хөй ажилчыннар ажилдап турар болгай. Экономикактиг кризистин чылдарында буураашкынга таварышкаш, катап тургустунган бүдүрүлгелер-дир. Кандыг-даа байдалды ажыглап тургаш бо бүдүрүлгелерге деткимче көргүзери эргежок чугула деп бодаар мен.

Чазак Даргазы Айыткалынга биче бизнестин дугайында чугаалап тургаш «Тус черниң сайгар-

лыкчыларына инвестиция рыногунче үнериниң старт шөлүн эрге-чагырга органның тургузары албан» дээнин деткиир-дир мен. Тыва кижилер шаг-төөгүдөн бээр чаңкылчаан тускай амыдыралдыг чурттап чораан болгаш кончуг тывынгыр-сагынгыр кижилерниң бирээзи. Чазактың эрге-чагырга бизнес-биле кады ажилдаар дээни кончуг-ла чугула айтырыгларның бирээзи. Ол дээрге, чаа ажилчын олуттар, республика бюджетинче кирер орулганың эвээш эвес үндезини мында чыдар.

Айыткалда база бир онзалап көргөн чүүлүм, эрткен чылга деңнээрге, көдээ ажил-агыйны хөгжүдеринге 5 ажыг катап хөй акша-хөреңгини бергени болур. Бир эвес республикага көдээ ажил-агыйны сайзыратпас болза, көдээде чурттап чоруур чонну ажил чок чоруктан болгаш яды-түрөңги чоруктан уштуп ап шыда-

вас бис. Ажыы-биле чугаалаарга, бо хүнде көдээ суурларда чурттап турар кижилерниң хөй кезин ажил чок. Моон-на уржуундан хөй-ле чидиг социал айтырыглар тургустунуп турар болгаш кижилерни оорланыр, арагалаар, кем-херек үүлгедир чоруктарга чедирип турары чажыт эвес-ле болгай.

Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оолдун бир дугаар Айыткалын келир үеде республиканы хөгжүдериниң программазы кылдыр үнелээр кижилер болдум. Ажыы-биле чугаалаарга, мында кандыг-даа политиктиг айтырыглар кирбейн турар, республиканың мурнунда чидии-биле тургустунуп келген экономикактиг болгаш социал айтырыгларны канчаар шиитпирлээриниң талазы-биле тодаргай сорулгалар салдынган чорду.

Мария ХОМУШКУ,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Айыткалды номчуп оргаиш...

ТОДАРГАЙ СОРУЛГАЛАР САЛДЫНГАН

«Евротек» фирманың Тывада салбырының директору С.А.Донец.

«Евротек» фирманың 9 чыл бурунгаар Абакан хоорайга ажыттынгаш, бо хүннерде чоокку регионнарда, хоорайларда 12 чедир салбырларын ажыткан болгаш быжыы-биле бут кырында туруп келген бүдүрүлгө болур. Фирманың кол-ла кылып чорудуп турар ажылы — организацияларга болгаш хуу-даа улуска пластик соңгаларны болгаш балкон эжиктерин салыры. «Евротектин» Тывада салбырын хуу сайгарлыкчы С.А.Донец удуртуп турар. Ол эге баштай Тывага келгеш, гостиницага чурттап, ажил-чорудулгазын шуудадып алгыже дээр элээн бергедээшкннерни эрткенни оон-биле чугаалашкаш билдвис.

Амгы үеде «Евротек» фирманың Тывада салбыры тускай конторалыг, хөй-ле организациялардан болгаш хуу-даа чондан чагыларны хүлээп ап, амгы үеңиң пластик эжиктерин, соңгаларын бажыңнарда болгаш организация-

ларга салыр ажилды кылып чорудуп турар. Бо хүннерде оларның конторазынче кире бээр болза, ында Тывада оларның кылганы ажилдар — Кызыл хоорайда республика эмнелгезинде, «Кардо» садында, Ленин кудумчусунда чоокта чаа дужааттынгаш шагдаалар бажыңының болгаш Дээди Судтуң соңгаларын дээш, оон-даа өске ажилдарны чурукка тырттыргаш азып каан турарын көрүп болур. А эң-не онзагай чүве, амгы сайгарлыкчыларның бурунгаар көрүжү-биле анализтеп, шинчилеп тургаш, Тываның база бир орукчири нарын, чедери берге кожууну — Тожуе аргыштырылга айтыры деп чүвени өөренип көргөш, «Заря» теплоходту садып алгаш, ук кожуунче аргыштырылганы чоруда бергени болур. Оң ачызында тожуларның хоорай-биле харылзаазы экижээн. Чүге дизе орук-чири берге кожуунче бараан-сараан сөөртүлгезинге

база ылаңгыя чайгы үеде Тожунуң каас-чараш чорумалдыг Азас хөлүнче дыштаныксаан туристерни чедиринге ук теплоход бодунуң ачы-дузазын көргүзе берген. Олар лицензияны РФ-тиң Транспорт яамызының транспорт адырында хайгаарал талазы-биле федералдыг албандан бо чылдың март 20-де алгаш, хем оруу ажытынарга-ла, май 15-тен эгелеп Тожу кожуунче пассажирлер сөөртүлгезин чоруда берген.

Баштай фирма самолет садып алыр сорулгалыг турган улус болду. Ынчалза-даа Сергей Александрович бодунуң бодалын Абаканда удуртулгазынга шыңзыдып чугаалап тургаш, теплоход садып алырынче ыйыткан.

«Евротек» фирманың Тывада салбырының директору Сергей Александрович Донецтин теплоходту кандыг янзылыг садып алганының, маңаа чедирери-биле эрткен бергедээшкннерин бирден-бир чокка төөгүп чугаалаанын дыңнадывыс. Ниитизи-биле «Заряны» садып алырынга чеже акша үндүргенин айтырарывыска, шулту чарыгдалдары-биле катая 5 млн. рубльди теплоходка чарыг-даанын Сергей Александрович ажыт-чажыт чок чугаалады. Ону Красноярскиден садып алгаш, Абаканга эккелгеш, аңаа чаа олуттар садып салып, капитал септелгезин чорудуп, будуп-дозулааш, хем оруунче кирип, оон катап тралга чүдүрүп, катап-ла хемче кран-биле кирип салып чораш, сөөлүнде Енисейниң оруу-биле шуут-ла бодунуң чоруу-биле бээр Кызылче кирип келген болдулар.

• Аргыжылга айтырыы ЧОРУМАЛДАРГА — ЧАА «ЗАРЯ»

Бо хүннерде «Заряда» 6 кижикей капитан Валерий Ремезтин удуртулгазы-биле ажилдап турар. Олар шулту Тываның пароходство чериниң арга-дуржулгалыг кадрлары. Команданы капитан Валерий Викторович каш чыл бурунгаар боду чыып алган. Кажан хуу сайгарлыкчы Сергей Донец «Заря» садып алгаш аңаа ажилдаары-биле дугуржулга-чугааны кылырга, аңаа чөпшээрешкеш, бо хүннерде шудургу ажилдап турарлар. Оларның акша-шалыңын багай эвес төлөп турар болганы-биле оларда кандыг-даа хомудал чок. Пароходство чериниң теплоходу-биле ээлчег езугаар олар солчуп аргыштырылганы хандырып турар. Чорумалдарның аргыштырылганы бо хүннерде ышкаш, колдуунда олуттарны долдур ээлеп турар хевээр болур болза, хүннүң-не Тожуе аргыштырылганы ийи

Заря элчип-селчип чорударының айтырыын чугаалажып турарын Сергей Викторович дыңнатты. Оон аңгыда теплоходтуң өртек-үнезин Тожу кожуунуң үндезин чурттакчыларынга чиигедириниң айтырыын база чугаалажып, оң документ-саавырын долдургааш, дужаалканын начальник медегледди. Ынчангаш Тожунуң үндезин чурттакчыларынга «Заря» өртээ колдуунда автомашина-биле дең болу бээр.

Чорумалдарның орукка дыштанылганы хандыры-биле теплоходта телевизорну салган болгаш пассажирлер орук дургаар янзы-бүрү киноларны көрүп, теплоходта киоскиден суксуннарны садып ижер аргалыг кылдыр таарыштырган. «Евротек» фирманы оң мурнунда «Водопад» деп кинону база тырттырганын дыңнааш, черле болдунгу дег ажилдарны чорудуп, кончуг чогаалдыкчы ажилдап турар улус-тур дээрзин эскердим. Чедери берге, Хам-Сырада турар улуг Саарыгы кино-чурукка тырттыргаш, чырыкче үндүрери кончуг чүткүлдүг кижилерниң ажылы дээрзи билдингир. Ынчангаш аргыштырылга айтырыын чедингир шинтирлеп турар бүдүрүлгениң ажил-ижи моон-даа соңгаар чедиишкннин болурун күзеп каалынар.

Каң-оол САТ.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ-ДУҢ тырттырган чуруктары.
Теплоходту Тываже эккел чоруда чуруун «Евротек» фирманың архивинден алган.

Чорумалдарның теплоходче олуруп турары.

«Заря» теплоходтуң капитаны В.В.Ремез.

ДИРИГ МАЛДЫҢ ӨРТЭЭН ШЫН ТОДАРАТСА...

Бистиң Тыва Республикавыс көдээ ажил-агыйының продукциялары-биле элбек турар ужуруг. Чүге дээрге, бисте мал бар-дыр, одар-белчиир четчир-дир. Бисте мал ажылы колдаан-даа болза, өске-даа аш-чемни, чижээлээрге, ногаа аймаан база бүдүрүп, өстүрүп болгай. Эки хөрзүнүг, сугаттыг черлер бар-дыр.

Республиканың найысылалы Кызыл хоорайда көдээ ажил-агыйының продукциязын чаңгыс черде мөөңнеп садып турар рынок чок. Ында-мында эът садып турар рыноктарга баарга, өртээ бир килограммда 180-200 рубль чедир өскен, ам-даа өстүрер бис деп садып турар боор-дур. Ол эътти бо хоорайның эът садыкчылары садыглаар черни болгаш соодукчуларны садып алгаш, көдээ ишчилерден чик өртекке — 60-70 рубльге — хүлээп алгаш, ону улуг өртекке, ийи-үш катап өртээ өстүргөш садып турар. Күжүр-ле көдээ малчынның кызып ажилдап

тургаш өстүрүп кааны малының эддинге өске кижилер база байып ап турарын бодап кээрге, окта шын эвес-даа ышкаш сагындырар. Ынчангаш көдээ малчыннарда боттары садыглаар арга тып бээр күзенчиг.

Тывада эъттен эгелээш, өске-даа барааннарның өртектери өзүп-ле **Көдээниң хөөннери** тур. Ону үрдүнген өртек дээр чүве-дир. Тыва национал аш-чемни хөйү-биле бүдүрер болза, ында багай чүве чок, эки-дир. Тус черниң бүдүрген барааннарын экономика эртемнериниң дүрүмнерин езугаар санап тургаш, оң өртек-үнезин тодарадыптар кижилер чогу ол бе, тускай шак ыңдыг организациядан тургусса чүл.

Амгы үеде ам-даа хөй-ле кижилерниң амыдырап-чурттаар арга-хоргалары чедишпес, акша-төгерики кижичуруп алыр эвес, чедишпес, оң үнези база эвээжеп кел чыдар ышкаш-тыр.

Чаа Чазак көдээ ажил-агыйны

сайзырадыр сорулгалыг угланышкыны шилип алган, акша-төгерики Москвадан берип турар болганда, ону сайзырадырда, бир дугаарында, кожууннар төптеринге машина-тракторларны, комбайннарны чон хөлезилеп ап турар кылдыр тускай парктар (пунктулар) тургускаш, хуу ажил-агыйлыг чон-биле харылзааны тудуп ажилдаары чугула. Оон башка хуу кижилерге чээли берген аттыг болур, а оларның ажы-төлү боттары машиналар садып мунуп алган ажил чок шаап турар боор-дур.

Кызыл хоорайга көдээ ишчилерниң кылганы бүгү-ле продукциязын садып-сайгарып турар тускайлаан рынокту аждадар үези черле келген деп бодаар мен. Орта ажилдакчы дег кижилер көдээ суурларда эңдерик. Боттары суурдан келгеш, рынокка садыглааш, чана бергеш кээп-даа турар болур үе-дир. Ындыг рынок-

тарны кожууннар төптеринге база ажыткаш, а Кызылда рынокка кожуун бүрүзүңге тускай олуттарны хуваап каап болур. Харында ону доктаамал хынап, кайы кожуун эки садыг кылып турарын хайгаарап, оларны демдегледип турар болза эки боор.

Мал бажы хуу чонда өзүп турар чүве болганда, дириг малдың өртээ кончуг шын тодараткаш, кожуун бүрүзүңге мал садып алыр черлерни тургускаш, ол кирген малдың эддин демги рыноктарга садар болза, езулуг чижилге үнүп келир ужуруг.

Бир эвес чаа рынок улуг делгем болур болза, амгы үеде кудумчулар белдиринде садыг кылып олурар кижилер, соокта, изигде бергедеп турбас, орта дыштыг, культурулуг садыглап олурар эвеспе. Кым-даа болза, амыдырал эки талаже сайзыраарын күзеп чоруур-ла болгай.

Алдын-оол ОНДАР,
күш-ажылдың хоочуну.

Чаа ном УРУГЛАРГА ЧАРАШ БЕЛЕК

Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүну, Тывада атураа билдингир шүлүкчү Мария Күжүгеттин дөрт дугаар ному чырыкче парлаттынып үнген. Ол дээрге уругларга тураскааткан өңүг чуруктарлыг «Анайжыгаш» деп ному-дур. Ында кирген шүлүктерниң орус дылче очулгазын шүлүкчү башкы, педагогика эртемнериниң кандидады Эмма Борисовна Цаллагова кылган. Номнуң тиражы — бир муң. Чурук каасталгазын Альберт Куулар кылган. Чаа номну чогаалчы Александр Даржай редакторлаан. Кончуг эки шынарлыг кылаң саазында парлаттынган чараш ном — уругларга езулуг үнелиг белек. Ному «Полиграфсервис» акционерлиг ажык нитилел парлаан. Чаа номну уруглар садтарының чаштары, эге класс өөреникчилери амырап номчуур дээрзи чугаажок.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың девискээринде республика ужур-дузалыг бойдус турскаалдарының дугайында

2007 чылдың февраль 28, Кызыл хоорай, №294

1995 чылдың март 14-теги «Онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң дугайында» №33-ФЗ Федералдыг хоойлуну (2005 чылдың май 9-та эдилгези-биле), 1996 чылдың декабрь 9-тагы «Онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң дугайында» № 645 Тыва Республиканың Хоойлузун удуртулга болдурга, республикага эртем, экологтуг болгаш культура-эстетиктиг улуг ужур-дузалыг бойдус объектилерин болгаш комплекстерин камгалаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Тыва Республиканың девискээринде республика ужур-дузалыг бойдус турскаалдарының капсырган даңзызын бадылаар.

2. Тыва Республиканың девискээринде республика ужур-дузалыг «Азас хөл», «Тере-Хөл хөл», «Төре-Хөл хөл», «Хадың хөл», «Сүт-Хөл хөл», «Чагытай хөл», «Үш-Белдир аржааны», «Чедер хөл», «Тарыс аржааны», «Ак хөл», «Бай-Талдың Шивилиг» аржааны», «Суг-Бажы аржааны», «Ка-

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.МОНГУШ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 28-те №294 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринде республика ужур-дузалыг бойдус турскаалдарының ДАҢЗЫЗЫ

№	Турскаалдарның аттары	Калбаа (м)		Камгалал зоназының шөлү	Хөл кырының шөлү (га)
		Суг-камгалал зоназы	камгалал зоназы		
1.	Азас хөл	200	1000	6899	5150
2.	Тере-Хөл хөл	200	1000	6514	3910
3.	Тере-Хөл хөл	200	1000	3392	6880
4.	Хадың хөл	50	1000	2950	2160
5.	Сүт-Хөл хөл	200	1000	2276	1330
6.	Чагытай хөл	200	1000	2364	2860
7.	Үш-Белдир аржааны	50	100	15	
8.	Чедер хөл	50	1000	1555	430
9.	Тарыс аржааны	50	1000	100	
10.	Ак хөл	50	1000	1122	360
11.	Бай-Тал аржааны (Шивилиг)	50	1000	100	
12.	Суг-Бажы аржааны	50	100	8,4	
13.	Кара-Хөл хөл	200	1000	2708	1620
14.	Дус-Хөл хөл	50	1000	625	82
15.	Хүт ужары	200	200	52	
	Ниитизи-биле			30680,4	24782

Республика ужур-дузалыг «Азас хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Тожу кожуун» муниципалдыг тургузугун черинде турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Азас хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 5150 га (51,50 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы:

Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) дооразы 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 6899 га (68,99 кв. км).

Азас хөл Тожу ыйгылаажының төп кезин ээлеп турар болгаш Би-Хемниң бассейниге хамааржыр. Камгалал зоназының составыңче улуг хөлдөр Кужур-Хөл болгаш Ногаан-Хөл база хөй-ле ат-сып чок бичи хөлдери кирип турар. Азас хөлдүн эрик шугумунуң онза кезинден алгаш көөр болза, камгалал зоназының кызыгаары деңдески, ыңчангаш зонаның калбаа каш метрден ийи километр чедип турар.

Республика ужур-дузалыг «Тере-Хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Тере-Хөл кожуун» муниципалдыг тургузугун черинде турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Тере-Хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 3910 га (39,1 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

ра-Хөл хөл», «Дус-Хөл хөл», «Хүт ужары» бойдус турскаалдарының кызыгаарларын тодарадып бижээн капсырылганы бадылаар.

4. Бойдус турскаалдарының девискээринге ону ажыглакчылардан хавырбайн регионалдыг ужур-дузалыг онза камгалалдыг девискээр чурумун кирирер.

5. Бойдус турскаалдарының камгалалын бо доктаалдың 1 пунктузу-биле бадылаан даңзыга дүүштүр Тыва Республиканың Суг курлавырлар агентилелинге дагзыр.

6. Тыва АССР-ниң Министрлер 1982 чылдың апрель 4-теги «Тыва Республиканың девискээринде бойдус турскаалдарын бадылаарының дугайында» №137 доктаалын күш чок болган деп санаар.

7. Бо доктаал ону «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаан үезинден эгелеп күштүг болур.

8. Бо доктаалдың күүселдезин контроль-даарын Тыва Республиканың Чазак Аппаратының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдизиниң эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.МОНГУШ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 28-те №294 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринде республика ужур-дузалыг бойдус турскаалдарының ДАҢЗЫЗЫ

№	Турскаалдарның аттары	Калбаа (м)		Камгалал зоназының шөлү	Хөл кырының шөлү (га)
		Суг-камгалал зоназы	камгалал зоназы		
1.	Азас хөл	200	1000	6899	5150
2.	Тере-Хөл хөл	200	1000	6514	3910
3.	Тере-Хөл хөл	200	1000	3392	6880
4.	Хадың хөл	50	1000	2950	2160
5.	Сүт-Хөл хөл	200	1000	2276	1330
6.	Чагытай хөл	200	1000	2364	2860
7.	Үш-Белдир аржааны	50	100	15	
8.	Чедер хөл	50	1000	1555	430
9.	Тарыс аржааны	50	1000	100	
10.	Ак хөл	50	1000	1122	360
11.	Бай-Тал аржааны (Шивилиг)	50	1000	100	
12.	Суг-Бажы аржааны	50	100	8,4	
13.	Кара-Хөл хөл	200	1000	2708	1620
14.	Дус-Хөл хөл	50	1000	625	82
15.	Хүт ужары	200	200	52	
	Ниитизи-биле			30680,4	24782

Республика ужур-дузалыг «Азас хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Тожу кожуун» муниципалдыг тургузугун черинде турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Азас хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 5150 га (51,50 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы:

Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) дооразы 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 6899 га (68,99 кв. км).

Азас хөл Тожу ыйгылаажының төп кезин ээлеп турар болгаш Би-Хемниң бассейниге хамааржыр. Камгалал зоназының составыңче улуг хөлдөр Кужур-Хөл болгаш Ногаан-Хөл база хөй-ле ат-сып чок бичи хөлдери кирип турар. Азас хөлдүн эрик шугумунуң онза кезинден алгаш көөр болза, камгалал зоназының кызыгаары деңдески, ыңчангаш зонаның калбаа каш метрден ийи километр чедип турар.

Тодарадылганы. Камгалал зоназы т.1-ден эгелээш, т.2, т.3-тү таварааш, т.4-ке чедир «Өдүгөн» төрөл-бөлүк общиназынга хамааржыр Тожу арга-арыг ажыл-агыйының тускай участогун ээлеп турар. Ында «Азас» турбаазы база кирген. Кадастр кварталы 13 09 006.

Зонаның соңгу талакы кызыгаары т.5-тен (Ногаан-Хөл хөлдүн барыын талакы төнгөн ужу) эгелээш, «Азас» Күрүнениң бойдус заповеднигинин девискээрин таварып эрткен (кадастр кварталы 12 00 001). Кызыгаар чөөн талаже шөйлүгеш, Илги-Чуя хөм-биле жежилишкен черге чедер болгаш оон угланышкынын мурнуу-чөөн талаже өскерткеш, Азас хөмге чедер. Оон 1 км черге мурнуу угланышкынын шөйлүгеш, оон мурнуу-барыын талада т.8-ке ээлгеш, ол ши-биле Бестиг-Оймак-Хөм-биле белдирлешкен черге чедер («Азас» заповеднигинин кызыгаары).

Камгалал зоназы т.8-тен т.2-ге чедир Күрүнениң арга-арыг фондузунун черинде турар (кадастр кварталы 13 01 001).

Камгалал зоназының барык бүгү девискээрин арга-арыг шыпкан. Ийи-чангыс улуг эвес шөлдерде көдээ ажыл-агыйның черлери (сиген кезер шөлдер, одарлар), чадаң үнүштер шыпкан черлер таваржып турар. Зонаның чөөн талазында (Азас хөмниң шынаазы) камгалал зоназының составыңче тулааланчак чер кирип турар.

Республика ужур-дузалыг «Тере-Хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Тере-Хөл кожуун» муниципалдыг тургузугун черинде турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Тере-Хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 3910 га (39,1 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

угланышкынын эрткен. Оон ыңай шуут-ла Уруге хөмниң үнгөн бажынга бичи-ле четпес кылдыр шөйлүгөн. Оон угланышкынын мурнуу-барыын талаже өскерткеш, т.3-ке четкен. Бо участок оң мурнунда «Тере-Хөл» КАБК турган черниң девискээрин таварты чоруткан (кадастр дугаары 22 01 001). Камгалал зоназының кызыгаары т.3-тен т.4-ке чедир Күрүнениң арга-арыг фондузунун черлери-биле чоруткан (кадастр дугаары 23 00 001). Оон ыңай кызыгаар угланышкынын ниити соңгу-

Республика ужур-дузалыг «Тере-Хөл хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Эрзин кожуун» муниципалдыг тургузугунун черинде турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Тере-Хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 6880 га (68,8 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы:

Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) дооразы 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 3392га (33,92 кв. км).

Тере-Хөл хөл географтыг туружу-биле Моолдуң Улуг хөлдөр ыйгылаажынга хамааржып турар болгаш Тес-Хөм хөмниң

Республика ужур-дузалыг «Хадың хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Таңды кожуун» муниципалдыг тургузугунун чериниң соңгу-чөөн талазында турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Хадың хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 3160 га (31,60 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы:

Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) калбаа 1000 метр

Республика ужур-дузалыг «Сүт-Хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Сүт-Хөл кожуун» муниципалдыг тургузугунун чериниң мурнуу кезинде турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Сүт-Хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 1330 га (13,30 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы:

Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) калбаа 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 2276 га (22,76 кв. км).

Соңгу кызыгаары т.1-ден эгелээш т.2-ге

чөөн талаже углааш Күрүнениң арга-арыг фондузунун болгаш эргиде «Тере-Хөл» КАБК турган черниң черлерин хөмө ала берген.

Камгалал зоназының иштинде көдээ ажыл-агый черлери (тарылга шөлдери, сиген кезер черлер, одарлар), арга-арыг болгаш чадаң ыяштар бары демделеттинген. Камгалал зоназының чөөн талаже улуг девискээрге тулааланчак болгаш хөй-ле хөлдөрлиг чер-биле шыптынган.

Камгалал зоназының иштинде көдээ ажыл-агый черлери (тарылга шөлдери, сиген кезер черлер, одарлар), арга-арыг болгаш чадаң ыяштар бары демделеттинген. Камгалал зоназының чөөн талаже улуг девискээрге тулааланчак болгаш хөй-ле хөлдөрлиг чер-биле шыптынган.

Камгалал зоназы т.2-ден т.5-ке чедир моон мурнунда «Кызыл-Сылдыс» КАБК-ның девискээринде турар (кадастр кварталдары: 09 02 003, 09 03 001, 09 03 002). Зона кызыгаары хөлдүн куржаан катапавышаан чоорту угланышкынын чөөн таладан барыын талаже өскерти берген. Камгалал зоназының барык бүгү кезин мал оदारлары-биле шыптынган, чүгле мурнуу талазында улуг элезинниг чер бар.

1 болгаш 5 точкалар Тере-Хөлдүн мурнуу-барыын талазында Моол девискээринде кезинде турар.

1 болгаш 5 точкалар Тере-Хөлдүн мурнуу-барыын талазында Моол девискээринде кезинде турар.

Республика ужур-дузалыг «Хадың хөл» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 2950 га (29,50 кв. км).

Аңа моон мурнунда турган «Кара-Булуң» совхозтун (кадастр дугаары 11 01 001) болгаш «Сосновское» ОПХ-ниң (кадастр дугаары 11 01 003) черлери хамааржыр.

Соңгу кызыгаары т.1-ден эгелээш мурнуу-чөөн угланышкынын чоруткан, оон угланышкынын мурнуу чүкче өскерткен (1,5-2 км), оон барыын угланышкынын Хадың хөмниң оң талакы эринде т.2-ге чедир чоруткан. Камгалал зоназының кызыгаары т.2-ден 3 км хире узун черге барыын угланышкынын чорааш, оон хенертен соңгу талаже т.1-ге чедир элкен.

Камгалал зоназының барык бүгү девискээрин мал оदारлары шыпкан. Хөл кыдының эрик дургаар дилиндекте тулааланчак черлер демделеттинген.

Республика ужур-дузалыг «Тарыс аржааннары» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Сүт-Хөл кожуун» муниципалдыг тургузугунун чериниң мурнуу кезинде турар. Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалыңче Сүт-Хөлдүн акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүгжүп турар. Хөлдүн суг кырының шөлү 1330 га (13,30 кв. км).

Республика ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составыга камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы: Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) калбаа 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 2276 га (22,76 кв. км).

Соңгу кызыгаары т.1-ден эгелээш т.2-ге

Республика ужур-дузалыг «Тарыс аржааннары» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Тарыс аржааннары минералдыг суглар Тыва Республиканың «Тере-Хөл кожуун» муниципалдыг тургузугунун чөөн талазында турар.

Республика ужур-дузалыг «Тарыс аржааннары» онза камгалалдыг бойдус девискээрин оң чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкнерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының

Республика ужур-дузалыг «Үш-Белдир аржааннары» бойдус турскаалының КЫЗЫГААР ТОДАРАДЫЛГАЗЫ

Үш-Белдир аржааннары минералдыг суглар Тыва Республиканың «Каа-Хөм кожуун» муниципалдыг тургузугунун чөөн

составыга камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының калбаа 1000 метр.

Камгалал зоназының шөлү 100 га. Зонаның чөөн кызыгаары арга-арыглыг даглар таварты чоруткан, а барыын талазы – Ихэ-Тайрисин-Гол хөмниң тулааланчак шынаазын таварты чоруткан.

Аржаан-Тарыс (мурнуу Аржаан) курорту 23 00 001 кадастр кварталында турар (Каа-Хөм арга-арыг ажыл-агыйы).

Республика ужур-дузалыг «Үш-Белдир аржааннары» онза камгалалдыг бойдус де-

вискээрин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составына камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының калбаа 100 метр.

Камгалал зоназының шөлү 15 га. Ол Республика уjur-дузалыг «Чедер хөл» бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Бойдус турскаалы Тыва Республиканың «Кызыл кожуун» муниципалдыг тургузгуну мурнуу талазында турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалы Чедер хөлдүң акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүжүп турар. Хөлдүң суг кырының шөлү 430 га (4,3 кв. км).

Республика уjur-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составына камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы: Бойдус турскаалының составында суг

Республика уjur-дузалыг «Тарыс аржааннары» бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Тарыс аржааннары минералдыг суглар Тыва Республиканың «Тере-Хөл кожуун» муниципалдыг тургузгунуң чөөн талазында турар.

Республика уjur-дузалыг «Тарыс аржааннары» онза камгалалдыг бойдус девискээрин оң чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының

Республика уjur-дузалыг «Ак хөл» бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Ак хөл Тыва Республиканың «Би-Хем кожуун» муниципалдыг тургузгунуң мурнуу-барыын талазында турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалы Ак хөлдүң акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүжүп турар. Хөлдүң суг кырының шөлү 1620 га (16,20 кв. км).

Республика уjur-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составына камгалал зоназын тургузар.

Республика уjur-дузалыг «Бай-Талдың Шивилиг аржааны» бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Бай-Тал аржааны минералдыг суглар Тыва Республиканың «Бай-Тайга кожуун» муниципалдыг тургузгунуң төп кезинде турар.

Республика уjur-дузалыг «Бай-Талдың Шивилиг аржааны» онза камгалалдыг бойдус девискээринин чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составына камгалал зоназын тургузар.

Республика уjur-дузалыг «Суг-Бажы аржааны» бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Суг-Бажы аржааны минералдыг суглар Тыва Республиканың «Каа-Хем кожуун» муниципалдыг тургузгунуң барыын талазында турар.

Республика уjur-дузалыг «Суг-Бажы аржааны» онза камгалалдыг бойдус девискээринин чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составына камгалал зоназын тургузар. Камгалал

Республика уjur-дузалыг «Кара-Хөл хөл» бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Кара-Хөл хөл Тыва Республиканың «Бай-Тайга кожуун» муниципалдыг тургузгунуң соңгу талазында турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалы Кара-Хөл хөлдүң акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүжүп турар. Хөлдүң суг кырының шөлү 1620 га (16,20 кв. км).

Республика уjur-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле

Чаваг болгаш Шишхид-Гол хемнернин шынааларында турар. Камгалал зоназының кызыгаарлары Каа-Хем арга-арыг ажил-агыйының (кадастр дугаары 40 00 001) арга-арыг шыпкан черин таварты эрткен.

Аржааннардан аңгыда камгалал зоназынче Үш-Белдир (Соңгу Аржаан) курорт комплекзи кирип турар.

объектинге (хөлге) калбаа 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 1555 га (15,55 кв. км).

Камгалал зоназының кол кезин т.1-ден т.2-ге чедир моон мурнунда турган «Победа» КБ-ниң көдээ ажил-агый черлеринин (кадастр дугаары 20 53 007) шөлүнде турар. Зонаның арткан девискээри Кур-Чер сумузуңуң черлеринде (02 04 001) турар.

Камгалал зоназының девискээринде көдээ ажил-агый черлеринден аңгыда Кужур-Судак хемнин чаптылар черлеринде болгаш хөлдүң эриктинде кужурлуг черлер демдеглеттинген. Чедер хемнин чаптыла бээр черлери тулааланчак. Камгалал зоназының составына кадыкшылга-профилактик комплекзи – курорт Чедер база кириптинген.

составына камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының калбаа 1000 метр.

Камгалал зоназының шөлү 100 га. Зонаның чөөн кызыгаары арга-арыглыг даглар таварты чоруткан, а барыын талазы – Ихэ-Тайрисин-Гол хемнин тулааланчак шынаазын таварты чоруткан.

Аржаан-Тарыс (мурнуу Аржаан) курорту 23 00 001 кадастр кварталында турар (Каа-Хем арга-арыг ажил-агыйы).

Камгалал зоназы:

Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) калбаа 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 1122 га (11,22 кв. км).

Камгалал зоназының кол кезин моон мурнунда «Аржаан» КАБК турган черин (кадастр дугаары 11 02 003) девискээринде турар. Зонаның чөөн талазы мурнунда турган «Хадың» КАБК-ның (кадастр дугаары 14 01 001) черинге хамааржыр.

Камгалал зоназының девискээринде көдээ ажил-агый черлерин (андарган черлери, сизген шөлдери, оदारларны) болгаш хөй санныг бичин-бичин хөлчүгештерлиг участоктарны тускайлаан.

Камгалал зоназының калбаа 1000 метр. Камгалал зоназының шөлү 100 га.

Ол моон мурнунда турган «Бай-Тал» көдээ ажил-агый салбырының черинде турар. Аржаан Мешкен-Хөлдүң соңгу төнгөн ужундан соңгу барыын талада 8 км черде 12 15 001 кадастр кварталында турар.

Камгалал зоназының девискээринде одар шөлдери болгаш арга-арыглыг черлер болгаш даштыг черлер бар.

зоназының калбаа 1000 метр.

Камгалал зоназының шөлү 8,4 га. Ол Каа-Хем хемни кижир көвүругнүң соңгу чөөн талазында 4 км черде 11 01 002 кадастр кварталында турар.

Камгалал зоназының девискээрин оदारлыг черлер элзэн болгаш хөй санныг суг оңгарлары шыпкан.

Аржаанче баарда чазаттынмаан орук-биле чедер.

бойдус турскаалының составына камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы: Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) калбаа 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү 2708 га (27,08 кв. км).

Хөл соңгу таладан мурнуу чүкче угландыр шөө тырткан хевирлиг. Эрик шугуму дең-дески болгаш зонаның кызыгаары база дорт.

Камгалал зоназының кол кезин оон мурнунда турган «Кара-Хөл» көдээ ажил-агый салбырының девискээринде турар (кадастр кварталы 08 01 001).

Зонаның улуг эвес кезинде (кадастр кварталы 01 02 002) Кара-Хөл суму чагыргазына хамааржыр чер бар. Камгалал зоназының барык бүгү девискээринде

Республика уjur-дузалыг «Дус-Хөл хөл» (Сватиково) бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Дус-Хөл хөл Тыва Республиканың «Танды кожуун» муниципалдыг тургузгунуң черинде турар.

Девискээр болгаш кызыгаар составы: Бойдус турскаалына Дус-Хөлдүң акваториязы кирип турар. Суг объектинин кызыгаары ортумак болгаш хөй чылдың суг деңгелинге дүжүп турар.

Республика уjur-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлерин (моон ыңай бойдус турскаалы) оларның чоогунда чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаа-

даштарлыг, хаяларлыг черлер бар, чүгле кезек-кезек черлеринде арга-арыглыг болгаш оदारлыг черлер бар. Зонаның девискээринде мал кыштаглары демдеглеттинген.

лының составына камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназы: Бойдус турскаалының составында суг объектинге (хөлге) калбаа 1000 метр камгалал зоназын тургузар. Камгалал зоназының шөлү мурнунда турган «Кара-Булуң» совхозтун черинде (кадастр кварталы 09 01 001) 625 га черни ээлеп турар.

Камгалал зоназының девискээри көдээ ажил-агый черлери-биле (одарлар) шыптырган, ында кадыкшылга комплекзи – Жарки курорт база кирип турар.

Республика уjur-дузалыг «Хүт ужары» бойдус турскаалының Кызыгаар тодарадылгасы

Хүт ужары Би-Хемнин адаккы кезинде Тоора-Хемден 125 км болгаш Би-Хемче солагай таладан кирип аккан Пригонный хемден 2 км куду черде турар.

Республика уjur-дузалыг онза камгалалдыг «Хүт ужары» бойдус девискээринин аңаа хамаарышкан чер участоктарын болгаш суг девискээрин багай антропогенниг хөделишкннерден камгалаар сорулга-биле бойдус турскаалының составына камгалал зоназын тургузар.

Камгалал зоназының калбаа 200 метр. Камгалал зоназының шөлү 52 га.

Камгалал зоназының чөөн кызыгаары Кызыл кожуунуң девискээринде Туран арга-арыг ажил-агый девискээринин (кадастр дугаары 49 00 001) арга-арыглыг черин таварты чоруткан. Барыын кызыгаары база Би-Хем кожуунуң девискээринге хамааржыр Туран арга-арыг ажил-агыйының арга-арыглыг черинде (кадастр дугаары 29 01 001). Турскаалдың узуну 1,3 км.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 28-те №294 доктаалы-биле бадылаан «Тожу кожуун» муниципалдыг тургузгунуң «Азас хөл» бойдус турскаалының онза камгалалының ЧУРУМУ

Бойдус турскаалының девискээринге бойдус турскаалын камгалаарын үрегдээринге салдарлыг болу бээр хире кандыг-даа ажилдарны чорудары хоруглуг.

Камгалал зоназының составына (хөлдү долгандыр 1000 метр) суг кодекизинге дүүштүр (65 чүүл) суг-камгалал зоназын тургузар. Аңаа хирлендиришкннин, бокталдырышкннин, суг объектилеринин эвээжээринин болгаш төнеринин байдалдарын болдурбас база сугнуг биологтук курлавырларының болгаш өске-даа дириг амытаннарның болгаш үнүштерин амыдырап-чурттаарын камгалаар сорулга-биле ажил-агыйның болгаш өске-даа ажил-чорудулганың тускай чурумун тургузар.

Азас хөлдү долгандыр суг-камгалал зоназына (ийи чүс метр) хоруглуг чүүлдер: 1. Девискээрни бокталдырары азы турскаалдың байдалына кандыг-бир когарал чедирип болгу дег чүүлдерни кылыры.

2. Хөлдүң эриктин үрээри, эрик

камгалап турар суг болгаш тулаа үнүштерин узуткаары.

3. Черлик дуялуг аңнарны, сугга салдар куштарны болгаш үнелиг кештиг аңнарны аңнаары.

4. Орук черге автотранспорттун чорууру, хөл эринден 200 метрден чоок черге автомобильдер, мотоциклдер болгаш өске-даа машиналар тургузары.

5. Чаа оруктар изээри, хөзүннү үрелишкннге чедирер ажилдар кылыры.

6. Ыяш белеткээри, мал оदारладыры, тускай аңгылаан черлерден өске черлерге хөлдөн мал суггарары, мал сүрери, турлаг кылыры.

7. Чер казары.

Кылып болурун чөпшээрэн чүүлдер:

1. Чурттакчы чоннун доктааткан черлерге дыштанылгасы

2. Бадылап каан хемчээлге дүүштүр балык тудары.

3. Бадылаан маршруттар езугаар туризм болгаш поход кылыры.

«Эрзин кожуун» муниципалдыг тургузгунуң «Тере-Хөл хөл» бойдус турскаалының онза камгалалының ЧУРУМУ

Бойдус турскаалының девискээринге бойдус турскаалын камгалаарын үрегдээринге салдарлыг болу бээр хире кандыг-даа ажилдарны чорудары хоруглуг.

Камгалал зоназының составына (хөлдү долгандыр 1000 метр) суг кодекизинге дүүштүр (65 чүүл) суг-камгалал зоназын тургузар. Аңаа хирлендиришкннин, бокталдырышкннин, суг объектилеринин эвээжээринин болгаш төнеринин байдалдарын болдурбас база сугнуг биологтук курлавырларының болгаш өске-даа дириг амытаннарның болгаш үнүштерин амыдырап-чурттаарын камгалаар сорулга-биле ажил-агыйның болгаш өске-даа ажил-чорудулганың тускай чурумун тургузар.

Тере-Хөл хөлдү долгандыр суг-камгалал зоназына (ийи чүс метр) хоруглуг чүүлдер:

1. Девискээрни бокталдырары азы турскаалдың байдалына кандыг-бир когарал чедирип болгу дег чүүлдерни кылыры.

2. Хөлдүң эриктин үрээри, эрик камгалап турар суг болгаш тулаа үнүштерин узуткаары.

3. Сугга салдар болгаш черлик куштарны аңнаары.

4. Орук черге автотранспорттун чорууру, хөл эринден 200 метрден чоок черге автомобильдер, мотоциклдер болгаш өске-даа машиналар тургузары.

5. Чаа оруктар изээри, хөзүннү үрелишкннге чедирер ажилдар кылыры.

6. Ыяш белеткээри, мал оदारладыры, тускай аңгылаан черлерден өске черлерге хөлдөн мал суггарары, мал сүрери, турлаг кылыры.

Кылып болурун чөпшээрэн чүүлдер:

1. Тускай доктааткан черлерге чурттакчы чоннун дыштанылгасы

2. Бадылап каан хемчээлге дүүштүр балык тудары.

3. Бадылаан маршруттар езугаар туризм болгаш поход кылыры.

«Тере-Хөл кожуун» муниципалдыг тургузгунуң «Тере-Хөл хөл» бойдус турскаалының онза камгалалының ЧУРУМУ

Бойдус турскаалының девискээринге бойдус турскаалын камгалаарын үрегдээринге салдарлыг болу бээр хире кандыг-даа ажилдарны чорудары хоруглуг.

Камгалал зоназының составына (хөлдү долгандыр 1000 метр) суг кодекизинге дүүштүр (65 чүүл) суг-камгалал зоназын тургузар. Аңаа хирлендиришкннин, бокталдырышкннин, суг объектилеринин эвээжээринин болгаш төнеринин байдалдарын болдурбас база сугнуг биологтук курлавырларының болгаш өске-даа дириг амытаннарның болгаш үнүштерин амыдырап-чурттаарын камгалаар сорулга-биле ажил-агыйның болгаш өске-даа ажил-

чорудулганың тускай чурумун тургузар.

Тере-Хөл хөлдү долгандыр суг-камгалал зоназына (ийи чүс метр) хоруглуг чүүлдер:

1. Ыяш белеткээри, чер казары (андарлары), девискээрни бокталдырары азы турскаалдың байдалына кандыг-бир когарал чедирип болгу дег чүүлдерни кылыры.

2. Хөлдүң эриктин үрээри, эрик камгалап турар суг болгаш тулаа үнүштерин узуткаары.

3. Орук чок черге автотранспорттун чорууру, хөл эринден 200 метрден чоок черге автомобильдер, мотоциклдер болгаш өске-даа машиналар тургузары.

рын үредеп болгу дег салдарлыг кандыг-даа ажилдарны чорудары хоруглуг.

Камгалал зоназының составына (хөлдү долгандыр 1000 метр) Суг кодекизинге дүүштүр (65 чүүл) суг-камгалал зоназын тургузар. Аңаа хирлендиришкенини, бокталдырышкенини, суг объектилеринин эвээжээринин болгаш төнеринин байдалдарын болдурбас база сугнуң биологтуг курлавырларының болгаш өске-даа дириг амытаннарның болгаш үнүштерин амыдырап-чурттаарын камгалаар сорулга-биле ажил-агыйның болгаш өске-даа ажил-чорудулганын тускай чурумун тургузар.

Кара-Хөл хөлдү долгандыр суг-камгалал зоназынга (ийи чүс метр) хоруглуг чүүлдер:

1. Бляш белеткээри, чер казары, аңдары, девискээрни бокталдырары азы турскаалдың байдалына кандыг-бир когарал чедирип болгу дег чүүлдерни кылыры.

«Танды кожуун» муниципалдыг тургузугнуң «Дус-Хөл хөл» бойдус турскаалының онза камгалалының ЧУРУМУ

Бойдус турскаалының девискээринге бойдус турскаалының бүдүн-бүрүн турарын үредеп болгу дег салдарлыг кандыг-даа ажилдарны чорудары хоруглуг.

Камгалал зоназының составына (хөлдү долгандыр 1000 метр) Суг кодекизинге дүүштүр (65 чүүл) суг-камгалал зоназын тургузар. Аңаа хирлендиришкенини, бокталдырышкенини, суг объектилеринин эвээжээринин болгаш төнеринин байдалдарын болдурбас база сугнуң биологтуг курлавырларының болгаш өске-даа дириг амытаннарның болгаш үнүштерин амыдырап-чурттаарын камгалаар сорулга-биле ажил-агыйның болгаш өске-даа ажил-чорудулганын тускай чурумун тургузар.

Дус-Хөл хөлдү долгандыр суг-камгалал зоназынга (бежен метр) хоруглуг чүүлдер:

1. Девискээрни бокталдырары азы турскаалдың байдалына кандыг-бир когарал чедирип болгу дег чүүлдерни кылыры.

«Би-Хем кожуун» муниципалдыг тургузугнуң «Хүт ужары» бойдус турскаалының онза камгалалының ЧУРУМУ

Бойдус турскаалының девискээринге бойдус турскаалының бүдүн-бүрүн турарын үредеп болгу дег салдарлыг кандыг-даа ажилдарны чорудары хоруглуг.

Камгалал зоназының составына (1300 метр хемчээлди узун черге) Суг кодекизинге дүүштүр (65 чүүл) суг-камгалал зоназын тургузар. Аңаа хирлендиришкенини, бокталдырышкенини, суг объектилеринин эвээжээринин болгаш төнеринин байдалдарын болдурбас база сугнуң биологтуг курлавырларының болгаш өске-даа дириг амытаннарның болгаш үнүштерин амыдырап-чурттаарын камгалаар сорулга-биле ажил-агыйның болгаш өске-даа ажил-чорудулганын тускай чурумун тургузар.

Хүт ужары суг-камгалал зоназынга (долгандыр ийи чүс метр) хоруглуг чүүлдер:

Тыва Республиканың девискээринге ыттарны болгаш диистерни тударының чижек Чурумунуң дугайында 2007 чылдың апрель 4 №443 Кызыл хоорай

Калчаа аарыгдан дириг амытаннарның аарырын болдурбазының талазы-биле профилактиктиг хемчеглерни күштелдирер сорулга-биле хоорайларга болгаш чурттакчылыг суурларга ыттарны болгаш диистерни тударын чурумчудар болгаш байдалды тургузар, кижилерниң кадыына оларның хора чедирин болдурбазы-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге ыттарны болгаш диистерни тударының чижек Чуруму болгаш ветеринар-санитарлыг контроль дугайында база ветеринарлыг делгелгелерни хандырап Чурум, шоу программалар болгаш Тыва Республикага дириг амытаннарның киржилгези-биле эрттирер өске-даа массалыг хемчеглерни коштунган капсырылганын бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы А.БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың апрель 4 №443 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге ыттарны болгаш диистерни тударының чижек Чуруму

1. Ниити чүүл
Амгы Чурумуну албан черлеринин ыттарына болгаш шупту бажың эзлеринге тарадыр, а база Тыва Республиканың чурттакчылыг суурларында диистерге, чүгле Камгалал яамызының, Федералдыг айыыл чок чорук албанының болгаш Иштики херектер яамызының бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга, олар ведомствонун дужаалдарын болгаш айтышкынын удурулга болдурар.

Тыва Республиканың чурттакчылыг суурларына ыттарны болгаш диистерни

2. Хөлдү эриктерин үрээри, эрик камгалап турар суг болгаш тулаа үнүштерин узуткаары.

3. Орук чок черге автотранспорттун чорууру, хөл эринден 200 метрден чоок черге автомобильдер, мотоциклдер болгаш өске-даа машиналар тургузары.

4. Чаа оруктар изээри, хөрдүнү үрелишкениге чедирер ажилдар кылыры.

5. Мал одарладыры, тускай аңгылаан черлерден өске черлерге, хөлдөн мал суггарары, мал сүрери, турлаг кылыры.

Кылып болурун чөпшээрэн чүүлдер:

1. Тускай доктаадып тургускан черлерге чурттакчы чоннуң дыштанылгасы.

2. Бадылап каан хемчээлге дүүштүр балык тудары.

3. Черлик дуюглуг аңнарны, сугга салдар болгаш аңнаарын чөпшээрэн куштарны болгаш үнелиг кештиг аңнарны доктааткан хуусааларда аңнаары.

2. Хөлдү эриктерин үрээри, эрик камгалап турар суг болгаш тулаа үнүштерин узуткаары.

3. Эмнээр малгашты организас чокка алыры.

4. Орук чок черге автотранспорттун чорууру, хөл эринден 50 метрден чоок черге автомобильдер, мотоциклдер болгаш өске-даа машиналар тургузары.

5. Чаа оруктар изээри, хөрдүнү үрелишкениге чедирер ажилдар кылыры.

6. Мал одарладыры, мал сүрери, турлаг кылыры.

7. Агып чыдар сугларны хөлче аксыры.

8. Хөлдү чурумалдыг составын өскертири, үрегдээри.

Чөпшээрэн чүүлдер:

1. Тускай доктааткан черлерге чурттакчы чоннуң дыштанылгасы.

2. Бадылап каан маршруттар-биле турисчи походтар кылыры.

1. Девискээрни бокталдырары азы турскаалдың байдалына кандыг-бир когарал чедирип болгу дег чүүлдерни кылыры.

2. Чер кырының сугларының денелин өскертип азы үредеп болур хире салдар чедирги дег чазылдырар ажилдарны кылыры.

3. Даштыг азы чымчак-даа хөрдүнү казары.

4. Тус черниң рельефин болгаш геологтуг тургузуун үрегдээри.

5. Ажыктыг казымалдар казып дилээри.

Чөпшээрэн чүүлдер:

1. Бадылаан маршруттар-биле турисчи походтар кылыры.

2. Черлик дуюглуг аңнарны, сугга салдар болгаш аңнаарын чөпшээрэн куштарны болгаш үнелиг кештиг аңнарны доктааткан хуусааларда аңнаары.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның баштыңнарынга сүмелээр; юридиктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга хамаарып турар ыттарны болгаш диистернин бүрүткелин албан муниципалдыг тургузугларга киерер;

черлик ыттарны болгаш диистерни ажыглаар болгаш тудар, оларны тудар талазы-биле албанның акша-хөрөңгизин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге киерер.

3. Чижек Чурумунуң медээлерин массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинин контроль Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының девискээрлер хөгжүлдези болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле кады ажылдаар эргелелге дагызы.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның баштыңнарынга сүмелээр; юридиктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга хамаарып турар ыттарны болгаш диистернин бүрүткелин албан муниципалдыг тургузугларга киерер;

черлик ыттарны болгаш диистерни ажыглаар болгаш тудар, оларны тудар талазы-биле албанның акша-хөрөңгизин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге киерер.

3. Чижек Чурумунуң медээлерин массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинин контроль Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының девискээрлер хөгжүлдези болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле кады ажылдаар эргелелге дагызы.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның баштыңнарынга сүмелээр; юридиктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга хамаарып турар ыттарны болгаш диистернин бүрүткелин албан муниципалдыг тургузугларга киерер;

черлик ыттарны болгаш диистерни ажыглаар болгаш тудар, оларны тудар талазы-биле албанның акша-хөрөңгизин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге киерер.

3. Чижек Чурумунуң медээлерин массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинин контроль Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының девискээрлер хөгжүлдези болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле кады ажылдаар эргелелге дагызы.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның баштыңнарынга сүмелээр; юридиктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга хамаарып турар ыттарны болгаш диистернин бүрүткелин албан муниципалдыг тургузугларга киерер;

черлик ыттарны болгаш диистерни ажыглаар болгаш тудар, оларны тудар талазы-биле албанның акша-хөрөңгизин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге киерер.

3. Чижек Чурумунуң медээлерин массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинин контроль Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының девискээрлер хөгжүлдези болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле кады ажылдаар эргелелге дагызы.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның баштыңнарынга сүмелээр; юридиктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга хамаарып турар ыттарны болгаш диистернин бүрүткелин албан муниципалдыг тургузугларга киерер;

черлик ыттарны болгаш диистерни ажыглаар болгаш тудар, оларны тудар талазы-биле албанның акша-хөрөңгизин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге киерер.

3. Чижек Чурумунуң медээлерин массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинин контроль Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының девискээрлер хөгжүлдези болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле кады ажылдаар эргелелге дагызы.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның баштыңнарынга сүмелээр; юридиктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга хамаарып турар ыттарны болгаш диистернин бүрүткелин албан муниципалдыг тургузугларга киерер;

черлик ыттарны болгаш диистерни ажыглаар болгаш тудар, оларны тудар талазы-биле албанның акша-хөрөңгизин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге киерер.

3. Чижек Чурумунуң медээлерин массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинин контроль Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының девискээрлер хөгжүлдези болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле кады ажылдаар эргелелге дагызы.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларның баштыңнарынга сүмелээр; юридиктиг албан черлеринге болгаш хамаатыларга хамаарып турар ыттарны болгаш диистернин бүрүткелин албан муниципалдыг тургузугларга киерер;

черлик ыттарны болгаш диистерни ажыглаар болгаш тудар, оларны тудар талазы-биле албанның акша-хөрөңгизин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге киерер.

3. Чижек Чурумунуң медээлерин массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинин контроль Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының девискээрлер хөгжүлдези болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле кады ажылдаар эргелелге дагызы.

гигиеналыг база ветеринар-санитарлыг чуруму сагаан байдалда чөпшээрээр.

1.3. Кудумчуларга болгаш хөй-ниити черлеринге хайгаарап чоруур кижилери чок ыттарны болгаш черлик диистерни чурттакал-коммунал ажил-агыйының организациялары тудар, а көдээ черлерге-чурттакчылыг суурларның чагыргалары, ветеринар болгаш санитарлыг хайгааралдың органнары, аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелдери, бажыңнар комитеттери болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының күжү-биле чорудар.

1.4. Муниципалдыг тургузугларның чагыргалары тудуп алган ыттарны болгаш диистерни ээлери танып алгыжеге чедир турар черин тодарадыр болгаш дириг амытаннарны эзлеринге эгидип бээр.

1.5. Үш айдан өрү назылыг ыттар, породазының хамаарылгасы чокка албан черинин, организацияның болгаш бүдүрүлгенин турар черинин аайы-биле, хамаатыларның чурттап турар черинин талазы-биле ветеринария албан черлеринге бүрүткелиди болгаш катап бүрүткелиди албан эртер.

1.6. Муниципалдыг тургузугларның ветеринария албан черлери, ыттарның бүрүткелин (эде бүрүткелин) ботландырып чорудар, эзлеринге бүрүткели шынзылгасын албан тыпсыр, а база дириг амытаннарны тудар Чурум-биле ыттарның эзлерин таныштырар болгаш дириг амытаннарның бүрүткели шынзылгасын эезинин калчаа салдырып бадыткаары албан.

1.7. Ыттарның породазындан болгаш угланышкынындан хамаарылга чокка кудумчуларга, серсерликтерге, парктарга, хоорай транспортунга болгаш өске-даа хөй-ниити черлеринге эези чок чоруп турар болза (мончарлыг болгаш хөмээштиг-даа болза), черлик ыттар деп санаар болгаш тускай бригадалар тудар апаар.

1.8. Ыттарның ээлери тускай чер участка ажылдап турар болза, чүгле кажалаан девискээрге ыттарны хостуг салып болур. Херим иштинде ыттың барының дугайында сагындырыг бижикти бижээш азар.

1.9. Садарда, садып алырда, а база дириг амытанни бир хоорайдан болгаш райондан кандыг-даа транспорттун хевирин биле сөөртүр апарганда, №1 хевирин ветеринария херчилели бар турда чөпшээрээр, хоорайның, районнуң хемчээлинге-ыттың азы диистин паспортунга калчаа аарыгга удур вакцинация дугайында бүрүткели шынзылгасын демдеглээр.

1.10. Кежин болгаш эдин ажылдаар сорулгалыг диистерни болгаш ыттарны өстүрерин хоруур.

2. Ыттарның болгаш диистерниң эзлеринин эргези болгаш хүлээлгези

Ыттарның болгаш диистерниң эзлеринин хүлээлгези;

2.1. Амгы Чурумунуң негелдезинге дүүштүр ыттарны болгаш диистерни тударын хандырап. Долгандыр турар айыыл чок чорукту хандыраарының хемчээни алыр.

2.2. Хөй квартираларлыг чурттакал бажыңнарының лестницаларын, лифтилерин, подвалдарын болгаш өске-даа ниити ажиллаар черлерин ыттарның болгаш диистерниң хирлендирерин болдурбас, а база девискээрлерни, тротуарларны, кудумчуларны, газоннарны, Тыва Республиканың чурттакчылыг суурларының хемчээлинге дыштанылганын ногаан зоналарын.

2.3. 23.00 шактаң 7.00 шакка чедир чурттакал бажыңнарынга шимээни болдурбас талазы-биле хемчеглерни алыр.

2.4. Ыттарны болгаш диистерни уруглар ойнаар шөлдерге, садыгларга, столовая-же болгаш ниити ажылгалдың черлеринче киерерин болдурбас.

2.5. Ыттарны болгаш диистерни тударының болур-чогуурун хандырап, дириг амытаннар-биле кижизиг хамаарылгалыг болур, (октап-шывадавас, хайгаарал чок арттырбас, чемин, суун бээр, эттес дээш, оон-даа өске). Бир эвес дириг амытанни моон сонгаар тудар күзели чок болза, ону тудары-биле ажылдап турар организацияга дужаап бээр, бир-ле болза организацияларга азы хамаатыларга дамчыдып бээр.

2.6. Чылдың-на үш хардан өрү назылыг ыттарны болгаш диистерни клиниктиг көрүлдө болгаш калчаа аарыгга удур вакцинация чорудары-биле ветеринария албан черинге чедирер.

2.7. Кижини азы дириг амытанни ыт азы диис ызырган таварылга дугайында кадык камгалал органнарынче болгаш ветеринария албан черлеринче дораан дыңнадыр болгаш чоогунда ветеринария албан черинче дириг амытанни хынаары-биле чедирер болгаш 10 хонук иштинде специалистерниң хайгааралыгга тудар.

2.8. Ыттың азы диистин хенертен читкенин дугайында ветеринария албан черлеринге дораан дыңнадыр азы ол дириг

амытаннарның калчаа аарындан аараан каразынчыг байдал билдинип турар болза, ветеринария специалистери келгичеге чедир дириг амытанни тускай черге тургузар.

2.9. Ветеринария специалистеринин негелдезинин талазы-биле айыттыган хуусаазында ыттарны болгаш диистерни эмчи-профилактиктиг чуулдага, камгалал тарылгазын, диагностика шинчилелдерге киерер.

2.10. Өлген дириг амытаннарның сөөгүн амыдыралчы боктар чыып турар черлерге октаарын болдурбас. Дириг амытаннарның сөөгүн тодараттыган черлерге тускай бригадалар ажаар.

2.11. Ыттың эези хөй-ниитинин ажылгал черлеринге кыска багга кызыгаарлыг үеде баглап болур эргелиг.

2.12. Ветеринария эмнелгезинге дириг амытанни чедиреринге берге байдал тургустунуп келгенде, ветеринария специализин бажыңче чалап ап болур.

3. Ыттарны агаарладырының чуруму

Ыттарны агаарладырда оон ээлери дараазында негелдени албан сагыыр;

3.1. Чурттакал бажыңындан, а база ниити ажылгалдың бажың девискээринче болгаш кудумчу же ыттарны үндүрерде, чүгле декоративтиг породазын ыттарындан аңгыда, кыска баглыг болгаш хөмээштиг болур.

3.2. Ыттың чүгле тускайлап каан девискээрге агаарладыр. Бир эвес шөлду долгандыр херимнеп каан болза, баг болгаш хөмээш чокка агаарладырын чөпшээрээр.

3.3. Ыттың албан-чудун аштаар.

3.4. Ытты агаарладырынга хоруглуг черлер;

- уруглар шөлдеринин, школалар, бичии уруглар албан черлеринин, спортчу шөлдеринин девискээрлери;

- эзирик байдалдыг кижилер;

- 14 харга чедир назылыг уруглар улуг породазын ыттарын.

4. Албан черинин хүлээлгези

4.1. Ветеринария эргелелин хүлээлгезинге кирер чүүлдер;

4.1.1. Ыттарның бүрүткели (эде бүрүткели), бүрүткели шынзылгасын бээр, ыттарны болгаш диистерни тударының Чуруму-биле эзлерин таныштырары;

4.1.2. дириг амытаннарга иммунизация талазы-биле ачы-дузаны чедирери болгаш өске-даа ветеринария албан черлеринин болгаш ветеринария-профилактиктиг хемчеглерни бажыңга (эезинин чалааны-биле) чедирери.

4.2. Муниципалдыг тургузугларның чагыргаларының, чурттакал-коммунал ажил-агыйларының, чурттакал-ажылгал организацияларының хүлээлгезинде кирип турар чүүлдер;

4.2.1. дириг амытаннар агаарладыр шөлдерни организастаары, чагаайжыдары болгаш тудары;

4.2.2. бажың девискээрлеринин болгаш уруглар шөлдеринин санитарлыг байдалын контрольдаары;

4.2.3. уруглар болгаш спортчу шөлдерге, газоннарга ыттар агаарладырын хоруп турар дугайында плакаттарны тургузар;

4.2.4. хамчыкка удур хемчеглерни чорударына ветеринария албаны-биле кады ажылдаар.

4.3. Тыва Республиканың чурттакчылыг суурларының чагаайжыдылганын талазы-биле каттышкан муниципалдыг бүдүрүлгелеринин хүлээлгезинде кирип турар чүүлдер;

4.3.1. черлик дириг амытаннарны тударын чорудар болгаш тускай крематорийге азы Беккарның оңгарына ажаары-биле Тыва Республиканың чурттакчылыг суурларының девискээринден сектерни чыыр;

4.3.2. тускай крематорийни болгаш Беккарның оңгарын ветеринар-санитарлыг байдалга тудар.

4.4. Иштики херектер органының хүлээлгезинде ыттарны болгаш диистерни тударының амгы Чурумунуң күүселдезинин контроль кирип турар.

5. Ыт ажил-агыйының клубтарының болгаш ниитилелдеринин хүлээлгези;

5.1. Ыт ажил-агыйының клубтарының кежигүннери ыттарга профилактиктиг вакцинацияны чорудар;

5.2. Тыва Республиканың Ветеринария хайгааралының талазы-биле албанның дугуржулганын талазы-биле чүгле дириг амытаннарның делгелгезин организастаар;

луга үндезилээш административтик харыы-салгага онаажыр.

6.1. Элериниң хайгааралы чок чораан ыттар (декоративтик породаңың ыттарын-дан өске), кыска бач чок азы хемээшкин чок элериниң үделгези-биле подвездилерге, бажыңнар чанынга, кудумчуларга болгаш шөлдерге, уруглар ойнаар шөлдерге, парктарга болгаш сесерликтерге, өске-даа хөй-ниити черлеринге чораанда Чурумну хажытканы болур, а база хөй-ниитиниң транспортунга ытты кыска бач чок ап чорааны болгаш хемээшкин чок агаарладып чораан таварылгада хамаатыларны ажил төлевериниң адаккы хемчээлиниң ийден дөртке чедир хемчээлинге торгаал.

6.2. Хамаатылар ыттыг садылгарга, хөй-ниитиниң кеменилге черлеринге, күрүнениң болгаш муниципалдыг албан черлеринге, рынок девискээрлеринге, массалыг хөй-ниитиниң хемчеглерин эрттирип турар черлерге чораанда, ажил төлевериниң адаккы хемчээлиниң ийден бешке чедир хемчээлинге административтик торгаалды онаар.

6.3. Ыттарның болгаш диистерниң ээлери бажыңнарның подвездилерин, лифтерин, чуртталга бажыңнарының өске-даа ниити ажиллаар черлерин, бажың чанында девискээрлерин, уруглар шөлдерин, тротуарларны оларның дириг амытаннары хирлендиргениниң талазы-биле эргежок чугула хемчег албаанда, а база 22.00 шактан 6.00 шакка чедир шимээни үрөп, дириг амытаннар ыткыр дааш-шимээнин үндүрүп база ону болдурбазының талазы-биле хемчег албаанда хамаатыларны ажил төлевериниң адаккы

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың апрель 4 №443 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республикага ветеринар-санитарлыг контроль болгаш делгелгелерниң ветеринарлыг хандырылганының, шоу-программалар болгаш өске-даа массалыг хемчеглерге дириг амытаннарның киржилгезиниң дугайында ЧУРУМ

1. Ниити чүүл

Тыва Республиканың чурттакчылыг суурларынга делгелгелерни, шоу-программаларны болгаш дириг амытаннарның киржилгези-биле көрүкчүлерлиг база сайгарлыкчы хевирлиг өске-даа хемчеглерни бүдүрүлгелер, албан черлери, өчүнүң кандыг-даа хевириниң хамаарылгазы чок организациялар, клубтар болгаш дириг амытаннарга ынактарның ассоциациялары халдавырлыг аарыглар талазы-биле республиканың байдалының ветеринар-санитарлыг таарымчалыг байдалы турда, Тыва Республиканың девискээр ветеринария эргелелиниң албан контролюнуң адаа-биле эрттирер, ооң иштинде кижиге болгаш дириг амытанга.

2. Делгелге организаторларының хүлээлгези

Делгелге организаторларының хүлээлгези болза:

2.1. Делгелге эрттиреринге чедир ийи неделядан орай эвес, Тыва Республиканың күрүнениң кол ветеринар инспекторундан чөпшээрелди алыр.

2.2. Делгелге эрттиреринге ветеринар-санитарлыг негелдеге дүгжүп турар бажыңны болгаш ажык шөлдү ажыглаар.

2.3. Делгелге эрттиреринге Тыва Республиканың кол ветеринарлыг инспекторундан чөпшээрелди алырда, муниципалдыг тургузуларның ветеринария албан черлеринден ветеринарлыг хандырылга керээзин чарар.

2.4. Дириг амытаннарның ветеринарлыг көрүлдезин эрттирер черни эргежок чугула сандайлар болгаш столдар-биле негелдеге дүүштүр белеткээр база айтып тургаш демдекээр.

2.5. Делгелге киржир дириг амытаннарның бүрткелин, ветеринария көрүлдезин эрткенин бадыткап турар талон ээзинге турда бүрткелди эрттирер.

2.6. Делгелгени хандыра ветеринария организациязы-биле холбашкан, ветеринария албанының төлээлериниң негелдезин күүседирин хандыра.

3. Дириг амытаннарның ээлериң хүлээлгези

Дириг амытаннарның ээлериң хүлээлгези болза:

3.1. Республиканың ветеринария албанының негелдезинге дүүштүр ветеринарлыг ашталганы чоруткан болгаш вакцинацияның албан эртер курузун эрткен, кадык дириг амытаннарны делгелгеге кириер болгаш

хемчээлиниң ийден беш хемчээлинге чедир торгаалды онаар.

6.4. Ыттар халдааш хамаатыларның кадыыңга болгаш өчүнүңгө когарал чедиргенде, а база мөзү-шынарның качыгдалы болганда, ыттың ээлери-хамаатыларга ажыл төлевериниң адаккы хемчээлиниң ондан чээрби чедир хемчээлинге торгаалды онаар.

6.5. Муниципалдыг тургузуларда күштүг болуп турар, ыттарны болгаш диистерни тударының өске-даа чурумнарны хажытканда, ыттың ээлери-хамаатыларны ажил төлевериниң адаккы хемчээлиниң бирден үшке чедир хемчээлинге торгаалды онаар.

6.6. Хамаатыларның кадыыңга хора чедиргенде, азы азырал дириг амытаннар өчүгө когарал чедиргенде, тургустунган чурум езугаар ээлеринге когаралды эгидип бээр.

7. Амгы Чурумну сагырының контролю

Кижилерниң болгаш дириг амытаннарның аарырын болдурбас сорулга-биле, Тыва Республиканың хоорайларынга болгаш өске-даа чурттакчылыг суурларынга ыттарны болгаш диистерни тударының амгы Чурумун хандыра, чуртталга-ажыгдал организациялары күрүнени ветеринария болгаш санитар хайгааралының органнары-биле кады, албан черлериниң ыт ажыл-агыйларының клубтары-биле, бойдуз камгалалының, аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелдери, бажың комитеттери болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары ветеринар-санитарлыг чурумну сагыыр талазы-биле чурттакчы чоннун ортузунга тайылбыр ажылын чорудар.

№1 хевирниң ветеринария хөречилелин ветеринария хайгааралының төлээлериниң контролюнга көргүзөр (өске хоорайдан келгендерге) азы дириг амытанның негелдезинге дүүштүр демдеглеттинген ветеринарлыг бүртүкел шындыгы (республиканың чурттакчыларына).

3.2. Ветеринар-санитарлыг чурумну хажытканы дээш хууда харысалгалыг болуру.

4. Ветеринарлыг албанның хүлээлгези болгаш эргези

4.1. Делгелгени эрттирерин контроль-даар болгаш хандыра ветеринария специалистериниң хүлээлгези болза;

4.1.1. Делгелге эрттирериниң бетинде шупту дириг амытаннарга ветеринария көрүлдезин эрттирер.

4.1.2. Соңгаарладып болбас ветеринария дузазын чедиреринге эргежок чугула херекселдерниң бөлүү, шарыыр, даараар материалдар, эм-таң турар.

4.1.3. Ветеринарлыг көрүлдени эрттирген соонда ыттың ээзинге, дириг амытаннарның делгелгезинге киржир эргениң талонун бээр.

4.2. Делгелгени эрттирерин контроль-даар болгаш хандыра ветеринария специалистериниң эргези болза;

4.2.1. Тыва Республиканың күрүнениң кол ветеринария инспекторунун күштүг болуп турар негелдезинге дүүштүр диагностуг шинчилел болгаш профилактиктиг тарылганы, эргежок чугула ветеринар-санитарлыг аштаашкыны бо чылын эрткен, клиниктиг кадык-шыырак дириг амытаннарны делгелгеге киржирин чөпшээрээр.

4.2.2. Ветеринарлыг документилери негелдеге дүүшпес ыттарның ээлери азы ветеринария документилери шын эвес долдуртунган дириг амытаннарны делгелгеге кирибес.

4.2.3. Клиниктиг арыы билдинип турар азы дириг амытанның ээзи ветеринар-санитарлыг чурумну хажыткан таварылгада, дириг амытанны делгелгеден уштур.

4.3. Амгы бо Чурумну хажыткан таварылгада, делгелгениң организаторлары боттарының хүлээлгезин бүзүрел чок азы күүсптээни дээш, оон ветеринария хандырылганын организастап чорудуп турар ветеринария албан черлери болгаш делгелгени организаторлары, тургустунган күштүг болуп турар хоойлужудулга болгаш керээге дүүштүр дириг амытаннарның ээлери болгаш ветеринария специалистери харыы-салгага онаажыр.

салыр дугайында» доктаалының күүселдезиниң чоруп турарының дугайында

2007 чылдың апрель 3 № 419 Кызыл хоорай

2006 чылдың январь 1-ден эгелеп 2005 чылдың июль 21-де хүлээп алган №94 Федералдыг хоойлу күштүг болуп кирген, күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге чагыглар салырының чаңгыс аай чурумун тургускан, күрүне эргелелиниң аңгы-аңгы денелинде ажылдап турар, моон мурнунда продукция садып алырынга харылзаа чок системазының чурумун чаңгыс аай принциптерге эккээр болгаш чурумчудар.

2006 чылда ону боттандыра сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаа 2006 чылдың февраль 16-да №136 «2005 чылдың июль 21-де №94 Федералдыг хоойлуну боттандыра талазы-биле хемчеглер дугайында «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзеринге чагыгларны салыр дугайында» доктаалын хүлээп алган болгаш Федералдыг хоойлуну күүседир талазы-биле план хемчеглерни бадылаан. План хемчеглер 18 пунктудан тургустунган, ооң 7-зи (1-6, 13, 17 пункттар) Тыва Республиканың Прокуратуразының киригени-биле Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың февраль 16-да №136 «2005 чылдың июль 21-де №94 Федералдыг хоойлуну боттандыра талазы-биле хемчеглер дугайында» «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзеринге чагыглар салыр дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санап турар. Артан 11 пункттар күүсеттинген. Күрүне чагыыга бүрүн эрге-хүлээлгелиг бюджет алыкчыларына үзүп бээр дугайында республиканың Чазаа чамдык доктаалдарны хүлээп алган. Күрүне барааннарны (ажыл, ачы-дуза) чедиреринге чагыглар талазы-биле конкурсу комиссиязының ажылын чурумчудар болгаш составының дугайында, күрүне чагыын салыр дугайында информацияны албан езузунун сайтызынга салыр болгаш албан езузунун парламалга үндүрүлгезинге парлаар. Республиканың күрүне хереглелинге ачы-дуза көргүзеринге, ажилдар күүседиринге, барааннар чедиреринге чагыгларны хоойлу езугаар салганы дээш контрольду болгаш чагыглар салыр талазы-биле бүрүн эргелиг органнары тодарайдыр.

Күрүнениң болгаш муниципалдыг чагыкчыларның ажылдакчыларының мергежилдин бедидер план-биле Тыва Республиканың Чазааның деткимчези-биле «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге чагыглар чорудулганын эргелеп-башкары» программа талазы-биле курсту организастан, түнелинде 128 специалистерни өөреткен, ооң иштинде 34 специалистер муниципалдыг чагыглар салыр адырда ажылдап турар.

13 муниципалдыг тургузуларда муниципалдыг хереглелге барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге чагыгларны хоойлу езугаар салганы дээш контрольду болгаш чагыглар салыр талазы-биле бүрүн эргелиг органнары тодараткан. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарының чагыгларына практиктиг дузаны чедирип турдала, Федералдыг хоойлуну боттандыраының чамдык организаастыг айттыгылар талазы-биле бергедээшкиннер тургустунуп турар. Колдуу шупту муниципалдыг тургузуларда муниципалдыг чагыг дугайында информация салыр талазы-биле Интернет четкиинде албан езузунун сайтызы чок болуп турар. Чагыглар салыр адырда ажылдап турар специалистерниң мергежилдин бедидер талазы-биле айттыгы чидии-биле тургустунуп турар. Муниципалдыг чагыгларны таарыштыра чамдык чижек эрге-хоойлу актыларын озалдап-даа болза хүлээп алган.

Улуг-Хем, Каа-Хем, Танды, Чеди-Хөл, Барыын-Хемчик, Тере-Хөл кожууннар болгаш Ак-Довурак хоорай муниципалдыг чагыглар салыр Федералдыг хоойлунун чурумун чедир ажыглайып турар.

Чагыглар салыр мониторингиниң медээзиниң талазы-биле алырга, 2006 чылда 824,5 млн. рубль түңгө 120 ажык конкурстар болган, 54,6 млн. рубльге 248 делегилг котируванканы салган, ооң иштинде эрттиргени: - күрүне чагыын салыр талазы-биле төлээлеттирген орган болгаш күрүне керээзиниң даңзызын чорудар-Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы (моон соңгаар-төлээлеттирген орган) 262,3 млн. рубль түңгө 15 ажык конкурстарны эрттирген, 20,98 млн. рубль түңгө 59 делегилг котируванканы; - Тыва Республиканың Чазааның Капитал тудуг эргелели 493,53 млн. рубльге

54 ажык конкурсту;

- Тыва Республиканың Орук агентилели 40,3 млн. рубль түңгө 24 ажык конкурсту, 3,8 млн. рубль түңгө 26 делегилг котируванканы.

245 таварылгада чагыгны чаңгыс чедиркичиге 180,2 млн. рубльге салган.

Күрүне чагыыга барааннар (ажыл, ачы-дуза) салырының түнелиниң талазы-биле төлээлеттирген орган 2006 чылда 1059,0 млн. рубль түңгө 1768 күрүне керээзин болгаш 60,2 млн. рубльге 1625 дугуржулгаларны бүртүкээр.

Керээзин эге өрттээ болгаш керээзин чарып алганының түнүнүн аразында ылгал 49,9 млн. рубль болган, ооң иштинде төлээлеттирген органның чорутканы делегилг котируванканы 19,2 млн. рубль; күрүне чагыкчылары-30,7 млн. рубль, ооң иштинде Тыва Республиканың Капитал тудуг эргелели-29,2 млн. рубль.

2006 чылда муниципалдыг тургузулар 98,8 млн. рубль түңгө 179 чагыгларны салырын чоруткан, олардан 65,9 млн. рубльге 12 ажык конкурстарны, 31,4 млн. рубль түңгө 166 делегилг котируванканы, 1,4 млн. рубль түңгө чаңгыс чедиркичиге (күүседикчиге) 1 чагыгны салган. 2006 чылда муниципалдыг чагыгны салганының түнелинде бюджет чарыгдалы 3,2 млн. рубльге кызырылган (камналга 3,5 хуу).

2005 чылдың июль 21-де №94 «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар салыр дугайында» Федералдыг хоойлуну моон соңгаар боттандыра сорулга-биле, күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедиреринге чагыглар салырының ажыктыын бедидери-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. 2005 чылдың июль 21-де №94 «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер чагыглар салыр дугайында» Федералдыг хоойлуну боттандыра талазы-биле 2006 чылдың февраль 16-да Тыва Республиканың Чазааның доктаалының күүселдезиниң чоруп турарының дугайында Тыва Республиканың Саң-хөө ямызының Күрүне чагыгларының департаментинин начальниги В.Т. Ховалыгының информациязында медээлерни хүлээп алыр.

2. 2005 чылдың июль 21-де №94 «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыгларны салыр дугайында» Федералдыг хоойлунун чурумун 2007 чылда боттандыра талазы-биле коштунган план хемчеглерни бадылаар.

3. Күрүне чагыкчыларына садыглаашкын эрттиреринге чагыглар салыр талазы-биле хүлээлгени боттандырып чорудар төлээлеттирген орган, күрүне чагыкчыларының кады ажылдаарының дугайында коштунган Чурумну бадылаар.

4. Муниципалдыг садыглаашкын дугайында информацияны салыр талазы-биле албан езузунун парламалга үндүрүлгезин болгаш албан езузунун сайтызын тодарайдыр, 2005 чылдың июль 25-те №94 Федералдыг хоойлунун чурумун моон соңгаар боттандыра талазы-биле 2007 чылда бо доктаалда коштунган план хемчеглерни удуртулга болдурарын тус черниң бот-башкарылга органнарынга сүмелээр.

5. Күжүн чидирген деп санаар;

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың февраль 16-да №136 «2005 чылдың июль 21-де №94 Федералдыг хоойлуну боттандыра талазы-биле хемчеглер дугайында» «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар салыр дугайында» доктаалының 2 болгаш 4-кү пункттарын;

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың сентябрь 11-де №1070 «Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың февраль 16-да №136 доктаалыга өскерилгелер кириер дугайында» «2005 чылдың июль 21-де №94 Федералдыг хоойлуну боттандыра талазы-биле хемчеглер дугайында» «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзөр чагыглар салыр дугайында» доктаалын.

6. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

7. Бо доктаалды контрольдон Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдезиниң эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы А.БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың апрель 3 №419 доктаалы-биле бадылаан

2005 чылдың июль 21-де №94 «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге чагыглар салыр дугайында» 2007 чылда Федералдыг хоойлунуң чурумун моон соңгаар боттандыраар талазы-биле план хемчеглер

№	Хемчеглер	Документиниң хевири	Күүселдезиниң хуусаазы	Харыысалгалыг күүседикчилер
1	2	3	4	5
Организаствыг хемчеглер				
1.	2005 чылдың июль 21-де №94 Федералдыг хоойлуга дүүштүр муниципалдыг чагыгның чижек эрге-хоойлу баазазын ажилдап кылыр талазы-биле тус чер бот-башкарылга органның чагыгаларына дузаны чедирер	Тус чер бот-башкарылга органның актылары	2007 чылдың апрель-июнь	Тус чер бот-башкарылга органның удуртукчулары (чөпшээрешкени-биле)
2.	2007 чылда барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге Тыва Республиканың күрүне чагыгының хемчээлин бадылаар	Тыва Республиканың Чазааның доктаалы	2007 чыл апрель	ТР-ниң Саң-хөө яамызы
3.	Муниципалдыг тургузуларның бюджетинге дүүштүр 2007 чылдың муниципалдыг садыглаашкынын планын ажилдап кылырын болгаш бадылаарын сүмелээр	Тус чер бот-башкарылга органның актылары	2007 чыл апрель-май	Тус чер бот-башкарылга органның удуртукчулары (чөпшээрешкени-биле)
4.	Муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзеринге чагыглар салыр адырга контролду боттандырып чорудар төлээлеттирген органы тодарадырын сүмелээр	Тус чер бот-башкарылга органның актылары	2007 чылдың апрель-май	Тус чер бот-башкарылга органның удуртукчулары (чөпшээрешкени-биле)
5.	Тус черниң бюджетинден болгаш бюджеттен дашкаар фондулардан барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге муниципалдыг чагыкчылар чагыг салыр талазы-биле хүлээлгезин боттандырып чорудар талазы-биле төлээлеттирген органы тодарадыр болгаш бадылаарын сүмелээр	Тус чер бот-башкарылга органның актылары	2007 чылдың апрель-май	Тус чер бот-башкарылга органның удуртукчулары (чөпшээрешкени-биле)
6.	Муниципалдыг керээлерниң даңзын чорудар талазы-биле төлээлеттирген органы тодарадыр болгаш бадылаарын сүмелээр	Тус чер бот-башкарылга органның актылары	2007 чылдың апрель-май	Тус чер бот-башкарылга органның удуртукчулары (чөпшээрешкени-биле)
7.	Муниципалдыг чагыгы салырының хоойлузу дээш контролду боттандыраар талазы-биле төлээлеттирген органы тодарадыр болгаш бадылаарын сүмелээр	Тус чер бот-башкарылга органның актылары	2007 чылдың апрель-май	Тус чер бот-башкарылга органның удуртукчулары (чөпшээрешкени-биле)
Күрүнениң болгаш муниципалдыг албан черлериниң ажилдакчыларының мергежилин бедидер талазы-биле хемчеглер				
8.	2007 чылдың бири болгаш ийги чартында ийи ээлчег-биле «Күрүне садыглаашкынын эргелеп-башкары» программа талазы-биле специалистерниң мергежилин бедидер курс-ту организаствар; хемчээлин, хуусаазын болгаш телевидениң чурумун тодарадыр, ол информацияны республиканың яамыларының, ведомстволарының, муниципалдыг тургузуларның чагырга даргаларының чорудар	ТР-ниң Чазааның кадрларны белеткээр болгаш мергежилин бедидер институттун айтырышкыны-биле	2007 чылдың апрель-май	ТР-ниң Чазааның кадрларны белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту
9.	Күрүнениң болгаш муниципалдыг чагыгларны салыры дээш харыысалгалыг ажилдакчыларны тодарадыр	күрүнениң болгаш муниципалдыг албан черлериниң айтырышкыны, дужаалы	2007 чылдың апрель	ТР-ниң яамылары, ведомстволары, бюджет акша-хөреңгизиниң алыкчылары (чөпшээрешкени-биле)
10.	«Күрүне садыглаашкынын эргелеп-башкары» программа талазы-биле мергежилин бедидер кандидаттарның списогун ТР-ниң Чазааның кадрларны белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның институтунче кириер	күрүнениң болгаш муниципалдыг албан черлериниң айтырышкыны, дужаалы	2007 чылдың апрель	ТР-ниң яамылары, ведомстволары, муниципалдыг тургузулар, бюджет акша-хөреңгизиниң алыкчылары (чөпшээрешкени-биле)
11.	2006 чылда барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге күрүне чагыгын салганын хоойлуга дүгжүп турарының хыналдазын чорудар	Хыналданың актылары	2007 чылдың иштинде	ТР-ниң бюджеттиң саң-хөө хайгааралының талазы-биле албаны

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың апрель 3 №419 доктаалы-биле бадылаан

Садыглаашкыны чорударына чагыглар салыр талазы-биле хүлээлгезин боттандырып чорударына төлээлеттирген күрүне чагыкчылары-биле кады ажилдаар дугайында Чурум

1. Амгы Чурумну 2005 чылдың июль 21-де № 94 «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге чагыглар салыр дугайында» Федералдыг хоойлунуң болгаш Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың декабрь 27-де № 807 «Чагыгны салырының түнелиниң талазы-биле үндүрген технологтуг, программалыг, лингвистиг, эрге-хоойлу негелделериниң дугайында болгаш Интернет четкизиниң албан езузунуң сайтызын ажыглаарын хандыраар организаствыг дериг-херекселдерге айыттыг даңзыны салыр талазы-биле күрүнениң азы муниципалдыг керээлерниң даңзызын чорудар дугайында

Чурумну бадылаар дугайында» доктаалыга дүүштүр ажилдап кылган.
Республика чагыын салырына, төлээлеттирген органы тургузарда чагыкчыларның кады ажилдаар чурумун тодарадыр болгаш оон күүселдези дээш контрол-даар.
2. Амгы Чурумну ажыглаар сорулга-биле дараазында кол терминнерни болгаш билгилерни ажыглаар:
күрүне хереглели-Тыва Республиканың эргежок чугула хүлээлгезин боттандырып чорударда, барааннарга, ажилдарга, ачы-дуза хереглелинге Тыва Республиканың бюджетиниң акша-хөреңгизинден болгаш бюджеттен дашкаар фондулардан Тыва

Республиканың албан чарыгдаар чарыгдалынга дүүштүр хандыраар, оон иштинде республиканың тускай сорулгалыг программаларын боттандыраарына;
күрүне чагыкчылары-(моон соңгаар чагыкчылар) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органны, а база бюджет акша-хөреңгизинден барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге чагыглар салырынга бюджет акша-хөреңгизиниң алыкчыларының чагыгын салыр күрүне эрге-чагырга органнының айыттыгын төлээлери;
- төлээлеттирген орган-Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы, күрүне чагыгына чагыг салыр талазы-биле хүлээлгезин боттандырып чорударына Тыва Республиканың Чазааның төлээлеттирген органы, ол хүлээлгезин боттандырып чорудар, чүгле күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза чедиреринге күрүнениң болгаш муниципалдыг керээлерге ат салырында аңгыда. Ынчангаш күрүне керээлеринге, күрүне чагыкчылары ат салыр; күрүне хереглелинге барааннар чедиргенде, ажилдар күүсеткенде, ачы-дуза көргүскенде чагыгларны салыры-күрүне хереглелинге барааннар чедиргенде, ажилдар күүсеткенде олар-биле керээ чарар сорулга-биле чедирикчилерни (күүседикчилер, керээлиг организаствалар) тодарадыр талазы-биле төлээлеттирген органы, чагыкчыларның ажил-чорудулгазын Федералдыг хоойлуда көрдүнген чурум-биле боттандырып чорудар;
күрүне керээзи-керээ, күрүнениң азы муниципалдыг хереглелди хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың адындан чагыкчы чарар;
чедирикчилер-юридиктиг албан черлери болгаш хуу кижилер, 2005 чылдың июль 21-де № 94 «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелге барааннар чедирер, ажилдар күүседир, ачы-дуза көргүзер чагыглар салыр дугайында» Федералдыг хоойлунуң 11-ги чүүлүнүң негелдезинге дүүштүр тодарадгы конкурс (аукционнар) тиилекчилери:
чаңгыс аттыг барааннар-техниктиг болгаш функционалдыг хевириниң талазы-биле дөмейлешкек барааннар, бот-боттарында улуг-ла ылгашпайн турар, шынарга болгаш кол хереглелче бот-шынарынга салдар чок болгаш бодунуң хереглелче угланышкынының талазы-биле чаңгыс аай болуп турар;
кады садыглаашкын-элээн хөй чагыкчыларның, төлээлеттирген органның сонуургалынга конкурс (аукцион) хевиринге садыглаашкын чорударына чагыгны салырының аргазы.
3. Ээлчеглиг чылда чагыгны салыры
3.1. Күрүне эрге-чагырга органны, күрүне чагыкчылары күрүне чагыгын салырда хүлээлгези;
-структуралыг кезектер, ведомстволар адаанда турар албан черлери болгаш организаствалар барааннар (ажыл, ачы-дуза) садып алырының хемчээлин ажилдап кылыр;
-Тыва Республиканың республика бюджетинге дүүштүр квартал саны-биле барааннар (ажыл, ачы-дуза) хереглелинге каттышкан күрүне чагыгының садыглаашкынын чорудар графикке дүүштүр төлээлеттирген органче чорудар, а база дараазында чылдың бюджетиниң бюджеттен дашкаар фондуларына.
3.2. Төлээлеттирген органың хүлээлгези;
-садыглаашкына, котировка дилеглеринге оларны салырынга барааннар, ажилдар, ачы-дузага негеттинип турар күрүне чагыкчыларының чагыгының чыылдазын боттандырып чорудар;
- дараазында саң-хөө чылында садыглаашкын чорударының графикин бадылаар; конкурс (аукцион) документациязын ажилдап кылыр болгаш бадылаар;
-Россия Федерациязының чижек-эрге-хоойлу актыларына болгаш хоойлужулгаларына дүүштүр Тыва Республиканың чагыгларын салыр дугайында садыглаашкын, котировка дилеглерин организаствалар болгаш чорудар.
-күрүне керээлеринге күрүне керээзиниң (дугуржулгаларның) даңзызын чорудар.
3.3. Төлээлеттирген орган күрүнениң болгаш муниципалдыг чагыгларның күүселдезиниң болгаш салырынын, тургузарының талазы-биле информацияны күрүне чагыкчыларындан, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнындан негээр эргелиг.
3.4. Күрүне чагыкчыларының эргези болза;
-күрүне чагыгының белеткелиниң болгаш күүселдезиниң чоруп турарының дугайында информацияны тургустунган чурум езуугаар негээр болгаш алыр эргелиг;
- төлээлеттирген органдан консуль-

тацияны алыр;
-күрүне чагыгының күүселдези дээш контролду боттандырып чорудар болгаш салыр, тургузар талазы-биле оон хүлээлгезин күүседиринге эргежок чугула информацияны тургустунган чурум езуугаар негээр болгаш алыр;
-төлээлеттирген органың дугуржулганы-биле садыглаашкын, котировка негелдезин чорудар.
4. Күрүне керээзиниң дугайында ме-дээлерни кириериниң чурумун болгаш хуусаазы
4.1. Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың декабрь 27-де №807 «Чагыгны салырының түнелиниң талазы-биле үндүрген технологтуг, программалыг, лингвистиг, эрге-хоойлу негелделериниң дугайында болгаш Интернет четкизиниң албан езузунуң сайтызын ажыглаарын хандыраар организаствыг дериг-херекселдерге, айыттыг даңзыны салыр талазы-биле күрүнениң азы муниципалдыг керээлерниң даңзызын чорудар дугайында Чурумну бадылаар дугайында» доктаалында көрдүнген чурум-биле;
-керээни чарган хүнүнден үш хонуктан орай эвес керээ дугайында ме-дээни (оон хевирин) электроннуг хевирге азы капсырылга №1-ге дүүштүр саазын кырынга чорудар;
- керээниң күүселдезиниң дугайында ме-дээни керээни күүседип эгелээн хүнүнден үш хонуктан орай эвес электроннуг хевирге азы капсырылга №2-ге дүүштүр саазын хевиринге чорудар.
Амгы Чурумнуң 1 болгаш 2-ги капсырылгаларында көрдүнгени-биле, керээниң көргүзүлгелериниң дугайында ме-дээлерни чагыкчыларның киригерин төлээлеттирген орган хынаар, а база бот-боттарына дүүштүр. Эргежок чугула ме-дээлерниң көргүзүлгелери чок болган таварылгада, а база оон дүүшпейн турары тодарадгы таварылгада төлээлеттирген орган чылдагаанын айыткаш, алган хүнүнден 3 хонуктан орай эвес чагыкчыга дедир эгидер. Ынчангаш керээ дугайында ме-дээни (ол өскерилгенде) керээ даңзызынче кирибес, а айыттыг негелдеге дүүштүр, керээ дугайында ме-дээни чагыкчының киригерин хүнүнден эгелеп керээ дугайында ме-дээлерни салыр хуусаазының иштинде тодарадыр.
Керээ даңзызынче кирген, керээ дугайында ме-дээлерни төлээлеттирген орган хынаан соонда, даңзы бижиири тургустунар. Төлээлеттирген орган кара чаңгыс даңзы бижидилгезин тургузар болгаш орта керээ даңзызын кириер.
Бир эвес чагыкчы төлээлеттирген органга керээниң өскерилгениниң дугайында ме-дээни киригенде азы ол керээниң күүселдезиниң дугайында ме-дээни (ажылын соксатканының дугайында), төлээлеттирген орган дес-дараалыг дугаарын өскерттир болгаш даңзы бижидилгезин чаартырын боттандырып чорудар.
5. Күрүне чагыгын күүседир
Күүседикчи эрге-чагырга органнына дүүштүр күрүне чагыгын күүседирде, күрүне чагыкчылары;
-№3,4 капсырылгага дүүштүр хевир талазы-биле күрүне чагыгының күүселдезиниң дугайында отчетту, дараазында отчеттуг үениң иштинде, ай санында айның 10-нүң хүнүнге чедир кириер.
-күрүне керээзиниң күүселдезиниң талазы-биле чедирикчилер-биле квартал санында шүүштүрүлгени чорудар болгаш төлээлеттирген органы шүүштүрүлгениң актызының хоолгазын кириер;
-күрүне чагыкчыларының күрүне чагыгының күүселдезиниң талазы-биле хыналда чорударына документилерни төлээлеттирген органче кириер.
Төлээлеттирген органдар, хамаарылгалыг күүседикчи эрге-чагырга органны, күрүне чагыкчылары №5 (ай санында), №6 (квартал санында) капсырылгаларга дүүштүр хевир талазы-биле күрүне хереглелинге барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза көргүзеринге чагыглар салырының садыглаашкынын чоруткан дугайында отчетту тургузар.
6. Харыысалгалыг талалар
Күрүне чагыгының күүселдези дээш контролду боттандырып чорударын болгаш күрүне чагыгын салыры, тургузарының талазы-биле хүлээлгезин күүсетпээнде азы чедир күүсетпээнде харыысалганы төлээлеттирген органдар болгаш күрүне чагыкчылары алыр.
Күрүне чагыгының күүселдези дээш контролду боттандырып чорудар болгаш күрүне чагыгын салыр, күрүне чагыгын тургузарына айтырылганы шийтирилээринге Тыва Республиканың элээн каш күүседикчи эрге-чагырга органнының чөпшээрешкени шийтирин ажилдап кылыры негеттинип турар болза, төлээлеттирген орган Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыгының төлээлери-биле болгаш күрүне чагыкчылары-биле таарыштырылганын хуралын эрттирер эргелиг.

Кичээнгейиниң төвүнде – дыштанылга черлери

Эрткен дыштаныр хүнде «Дус-Хөлчө» эртеледир үнүтүвүс. Каалыма асфальтылыг орук-биле машинаның даажынга, кавайда өпейлеткен чаш дег, таалалга алзыпкан хап-ла олур бис. Эртенги агаар арыннарны чассыткан-даа ышкаш шонуп каап чор. Тос-Булактын кезек аалдарының инектери одарже үнүп турлар. Хөй-хөй чылдарда ээнзирээн узун ховулар бир-ле чүвени манаан ышкаш, дүрген бистерни ажыгалга кирип, чонувусту чемгерген болзусса дээнзи чыдыр. Көдээни хөгжүдөр дээн программа амыдыралга боттанып, ам каш чыл болза алдын-сарала тараа бо улуг ховуну шыа алы бээр боор деп чаагай бодалдарга алзыпкан чор мен. Үе, деткимче, демниг күш маңаа херек дээрзи билдингир.

Июль 20-де Чазак Даргазы-биле ужуражылганы сонуургап бардым. Чонунуң азырадыкчы хөөнгө алзыпканын айтырылганыңдан эскердим. Чүгле эккел, чүгле мезээ дээрзи хөй-дүр. Чүгле дайнал

«ДУС-ХӨЛДҮ» БОК ТУТТУ-ЛА

бер, мен ажырайн дивес, дыңнап олурарга, харын-даа чиктии сүргей. Ынчалдыр хөй-ле бодалдарга алзып чорааш, хөлге чедип келгеним безин билбейн барган-дыр мен.

Дус-Хөл – бүдүн Россияда ады алгып бар чыдар эм шынарлыг хөл, турар чери, бойдузу бир тускайлаң. Хөлдүн кырында ушкан ак чайкаларның чаражын... Эрик дургаар чүзүн-баазын өңнерлиг майгынар, машиналар база тиктинген ийи өг улам аян-шинчи кирир болду. Хос черни көрө аарак, турлаганыр черни шилип алды-выс. Кижидээрге кижиде, шагда-ла эштип эгелээ. Кожаларывыс Абакандан база Новосибирскиден дыштанып келген аалчылар.

Хөлдү долгандыр бокту чүү дээр: саазыннар, пиво, консерва савалары, арбуз карты, таакпы хаптары... чүгле алдын чок-тур.

Сагышка анчыы аттыг боорга, долгандыр девискэриности аштадывыс-даа. Ол чоо-кавыда машиналарны уруум санаарга, 79 болду. Улаштыр база шуужуп кээп-ле тур. Бир хүнде-ле та чеже кижиде мында дыштанып, та чеже тонна бокту мында арттырып турар чүве?! Мындыг чараш бойдус чаялгалыг хөлдөр, хемнеривисти – ие черивистиң бойдус-байлаан кадагалап, хумагалап чоруур ыдык хүлээлгевис дээрзин утпайн сактып чоруулунар, чонум, деп чугаалаксаан ийик мен. Черле хөлдүн салым-хуузуң ынаныштыг холче дамчыдып, чурумну тудары күзэнчиг апарган-дыр. Дыштанып келген машиналар ээлеринден үндүрүгден чыып, хөл чоогунга чугула херек чүүлдерни тудуп кыла бээр дээрзинге идегээр мен.

Ирина БЮРБЮ.

Кызыл хоорай.

ДЕТКИКЧИВИС – ДЕПУТАТ

Сүт-Хөл кожуунуң девискээринде Кызыл-Тайганың эдээнде Устүү-Дөргүн-даа дээр, Тывада база бир билдингир аржааннарнын бирээзи – Шаараш аржааны бар. Ооң радону Шивилигге бодарга өй-тап, нерв, чүс аарыгларынга, чартыктаан кижилерге кончук дузалыг. Тываның хоочун мөгези Николай Чамзырын чартыктааш, эрткен чылын аржаанга даянгыштарлыг келгеш, оларын аңаа октапкан дээр чүве.

Сүт-Хөл кожуунуң социал хандырылга килдизинин ажылдакчылары 2000 чылда ол аржаанда пансионатты ажыткан. Пансионат дөрт ээлчегде 100 ажыг инвалидтерни, хоочуннарны чүгле 500 рубль төлөткеш, хүнде дөрт катал чемгерип, таарыштыр туткан

бажыңчыгаштарда чурттадып, дыштандырып турар.

Бо чылдың бирги сезонунда кожуунуң сумуларындан хоочуннар кээп дыштанып, кадыкшылын быжыглаан. Аржаанчыларның аразында Кызыл, Ак-Довурак хоорайлардан, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Кызыл кожууннарның чурттакчылары база арбын.

ТР-ниң Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Амир Намажапович Ондар база дыштангаш, аржаанчыларның ортузунга хөл-шыдараа биле шашки маргыдаларын организаастааш, кол деткички болган. 8 шыдыраачының аразындан 1-ги черни Амир Ондар (Кызыл), 2-ги черни Семен Бай-Кара (Сүт-Хөл),

3-күзүн Чамьян Ондар (Ак-Довурак) алганнар. Шашкиге 11 кижиде ойнаан. Таисья Чамзырын (Кызыл) чемпионнааш, Мария Куулар (Шеми) ийиги, Дадар Ооржак (Бора-Тайга) үшкү черлерни ээлээш, депутаттан акша шаңналдарын алган.

Депутат аржаанчылар-биле ужуражып, чагыгларны алган. Дыштанып келгеннер япон шимчедикчини чагыгырга, келир чылын эккел бээр болган. Кышкы үеде таңныылды тургузуп, өрээлдерге ыяш манзалардан оруннарны кылырын сүмелзэн, база ол ышкаш келир чылдың бюджетинче пансионатка акша-төгерикти көөрүн депутаттан дилзэн.

Чамьян ОНДАР.

Ак-Довурак хоорай.

«УУР-САЙЫР» АРЖААНЫ

гранит даштарда төөгүнүн истери – шаг-шаанда чурраан чуруктар эңмежок, чайын суг көдүрлү бээрге суг адаанга баар оозу-ла хомуданчыг. База ол чоокта «Чингис-Хаан оруу»-нун дугайында дыңнап, сонуургап болур. Дагның кырында 6-7 метр доора калбак, узап чоруткан оруктуң ома-сомазы ам-даа бар. Аржаанче элзэн бадып чорда, оң талада «Сылдыстыг дээр» деп (планеталар чурдуу хевирлиг) дашта бурун шагда оюп чурраан им-демдек бар. «Бүдүн делегейде чүгле үш мындыг чурук бар» деп англичан эртемден кээп сонуургап көргенин, ол чер уктуг Г. Дунгар хөөрээр чүве. Хем куду элзэн кудулай бээрге «Ак-Адыг» деп дүрзү-хевир тайга сында бар, ону көргеннер ховар.

Аржаанчының удуртулгазында «Сүмелер болгаш хомудалдар» деп дептер хейнү херечилеп турар. Ында Эрзин, Бай-Тайга, Тожу, Мөңгүн-Тайга дээш, Тываның ырак-чоок булуңнарындан, Саян артындан келген кижилернин бижимелдери бар.

«Тывавыстың ховар, сурагылы аржаанын адап-сурап келдивис. Шорааннарлыг кашпалы, тайгасыны, те-чуңмазы, хем-далайы, агаар-бойдузу, курт-кымыскаа-даа бир янзы-дыр, чараш-каазын магадап хандывыс, ужурашкыже...», «Чүс катал дыңнаарының орнунга, хайыралыг аржаанга кээп чолукшуп көрдүвүс, сеткил хандывыс...», «Чонунуң кадыгы дээш уйгу-чыдын чок ажылдап турар баржа, катер башкарыкчыларынга, чолаачыларга, аржаан удуртулгазынга четтирдивис» дээн өөрүп-четтиришкениң дем-делгелдери хөй. Аразында шүгүмчүлелдерни хүлээп, четпестерни чайладыры кол сорулга ол.

Аржаанга ийи-үш ээлчегде дыштаныр пансионатты ажыдар талазы-биле чугааны республика деннелинге чорудар. Чаа-Хөлден катер, баржага чедир арт-сынга,

орук белдирлеринге, ээр черлерге орук айтыкчыларындан улгаттыр бижээш, адагаштарга көскү кылдыр аскылаар. Аржаанче чедер хүннерни ылаптап, чурумчудар. Аржаанчыларны чедирип турар автомашиналарга доктааттынган өртекти тургузар. Өске кожууннардан келген кижилерни чаңгыс черге чыыр пунктуу ажыдып, чоруур шактарны айтыр, улуг, бичи кижилерге орук хөлезинин дындадыр. Эмчиниң сүме-беседаларын, хыналдазын база концерт, оюн-тоглааны үргүлчү эвес бол, организаастаар. Шагдаа ажылдакчыларының үнүшкүнү артык эвес ийик. Шоргалар чанынга сандаларны немеп, чаъс-чайык, изиг хүнде чагактанар сери, хеп уштур кабинеттерден кылыры чугула. Майгынардан аржаанче чедери кадыр-берт оруктарлыг, ынчангаш хол-буду багай улуска туттунуп үнер хендирден азы узун ыяштан кылырын сүмележир. Аржаан чанында мал-маган өстүрүп чоруур, ССРЭ-ниң Дээди Советинин депутады чораан Уйнук Сатовна Хуурак-биле дугуржуп, эт, сүт, сметана, саржаг, таракты хүнү-биле эккел садарын организаастап болур.

Бойдуштуң чаялганын келир салгалга арттырар сорулга-биле кадагалаар, чүдеретпес, бокталдырбас, унун дургаар агаар шыгы сиңирер ногаан балар ошту чүлүп болбас. Чаламаларны өл ыяштарга баглава болза эки. Бо бүгүнүң дугайында тайылбыр ажылын доктаамал чорударын көөр.

Түңнелинде, рынок үезинде чурттап берген бис. Аржаанчыны хандырылгасы – бот-орулгада. Ынчангаш аржааннаары база-ла акшага кээп үзерин дыштаныр улус билип алза артык эвес. Баар-кээринин орук өртээ, ыяш, суг-биле хандырылга, хүн бүрүде хереглеттине бээр чүүлдер дээш. Ынчалза-даа улуг дыка ундаравайн, ырак-даа бол, чоок «Ажыг-Суг» аржаанынга кээп дыштанынар.

Дегут ДЕМЧИК.

Чаа-Хөл суур.

ЫТ-КАДЫ – ЭМ ҮНҮШ

Шаг-шаандан бээр бистиң ада-өгбелеривис эм оъттар-биле эмненип, оларны аарыгга удур ажыгларын кончук эки билер чорааннар. Эм оъттарны ажыгларын лама-башкылар болгаш оътчу кижилер кончук эки билер, ону ха-дуңма чонунга айтып берип, эмнеп чорааннар.

Амгы бо рынок үези деп берге үеде, хүн келген тудум эм өртээ улгадып турар. Чамдык аарыг улус тааржыр эмнерин тыппас, ылаңгыя инвалид улуска улуг өртектиг эмнерни эмчилери рецепт-биле алыр кылдыр бижээш таңмазын базып бээрге, ол эм чок боорга боттары акшазы-биле садып ап турары меге эвес болгай. Ынчангаш хөй акша чарыгдалы кылып турбайн, эм-оъттарны шын танып билип, ооң-биле эмненир болза дыка-ла ажыктыг-дыр ийин.

Төрзэн Тывавыста эм оъттардан хөй чүве чок. Шыны-биле чугаалаарга, үргүлчү чөмгө ажыглап турарывыс ногаа, кат-чимис, оът-сиген аймаа кадыкшылга кончук дузалыг болду ийин. Аржаан сугларывыс безин чөм болуп, аарыгларывыска эм болуп, назынымыс узадып турар. Хөй-хөй чылдар дургузунда эм-оъттарны өөренип, шинчилеп келгениниң түңнелинде, оларның кадыкшылга ажык-дузазынын, чыып белеткээриниң дугайында, эмнениринге ажыктыг сүмелерни бижээн номнар үнүшкүн. Ындыг-даа болза, эм-оъттарны шын ажыгларынның талазы-биле сүмени чүгле лама-башкылар болгаш тускай эртемниң аптека ажылдакчылары берип болур. Базаарда эм оъттар садып олурар кижилерден аргалыг болза оъттар садып албар. Олар чүгле акша ажылдап алырын бодап олурар кижилер-дир. Ындыг кижилерни белеткээр оъттары шынар чок, чамдыктары ол эм оъттарны кандыг аарыг-

ларга удур ажыгларын тайылбырлап бээр хамаанчык, садып орап оьдунуң адын безин орта билбестер.

Эм оъттарны белеткээри үелиг. Оларны шын эвес үеде белеткээш, шын эвес ажыглар болза, эм болбас, а харын-даа хорананып болур. Чижек кылдыр ыт-кадын ап көрээлинер. Ооң чимизи атеросклерозту база сооктан дегдирер аарыгы баш удур болдурбас, ижин-шөйүндүнүн ажылын экижидер, ханда холестеринниң хемчээлин эвээжидер шынарлыг. Ында С болгаш Р витаминер хөй, олар капиллярларның (эң чинге дамырларның) үремичел чоруун эвээжидер. К витамин ханын дестелирин баш удур болдурбас. Ыт-кадынын хээндектей ууштап каан чимизинден, үреиннеринден кылган ханды кижиниң организмине эки салдарны чедирер. Ону ийи неделя дургузунда доктаамал ижер болза, кижиниң туруп-могаар чоруу эвээжээр, организмниң халдавырлыг аарыгларга удур демисежир ажыл-чорудулгасы экижири. Ыт-кадынын бүрүлери эм шынарлыг. Оларны балыгны экирти эмнээрине, эт-кеш кижирин оожук-турарынга, чүректин аритмия аарыгынга, нервилер шагзырап турупканда ажыглар. Ыт-кады-биле баары аарыг улусту эмнээр холосас деп эмни кылырынга ажыглап турар. Ооң хандызы аш-чөмни эки шингээдинге, чөм чиир хөөн кириринге, берге аарыгдан аараан азы аар күш-ажыл кылган соонда турупкан мага-боттуң катал күш кирип алырынга ажыглар. Ыт-кадынын үреиннеринден каротин-биле байлак үстү алыр болгаш ол өрттенген черни экирти эмнээрине дузалаар. Тибет эмчилер ыт-кадын өкпе, нерв, атеросклероз аарыгларын эмнээрине ажыглап турарлар.

ЭМНЭЭРИНГЕ АЖЫГЛАҢАР

Шаг-шаанда улустуң ажыглап чораан аргаларын бодумнуң номчаан, билгенимни бижип олур мен.

Бурунгу эмчилер радикулитти мынчаар эмнеп чораан. Узуну 30, а дооразы 20 мм дорт, калбак кылынымаар чести кескеш, аарыыр черге лейкопластырь-биле чышырып алыр. Честиң орнунга холада бооп болур. Ону ынчалдыр чышырып алырга, дамырларның чиңгелээрин болдурбас, организмни камгаларын шынарын күштелдирер. Дегдиришкениң база болдурбас. Чести (холаны) этке чышырарда, баштай арыг-лап-аштап алгаш, кешке шуут-ла чышыр салыр. Элзэн болганда, адырып алгаш катал-ла аштап-арыглар. Изин чодуп кааптар. Чес-биле хола чүгле радикулитти эвес, бронхитти, ангинаны, кем-деп-бертинген черлерни эмнээр, дамырларның чиңгелээрин болдурбас, организмни камгалал шынарын күштелдирер, хуулдурбас.

Шаг-шаандан бээр честиң ажык-дузазын чон билер чораан. Чижээлээрге, эмчи болгаш философ Эмпедкл честен чик сандални идиктер кедеринге ынак чораан. Аристотель холдарынга чөс тудуп алгаш, удуур чаңчылдыг чораан. Улуг эртемден Авиценка балыг черниң иринин арыглааш, балыгга чөс пластинка салырын, а сынык черлерге хоюг чести кударын сүмелээр чораан. Сирияда болгаш Египетте чаа төрүттүнген уругларның холдарынга чөс билзектер кедирип каар чаңчыл амга чедир бар. Ол бичи уругларны рахиттен болгаш эпилепсиядан камгалаар деп ук черниң эмчилери санап турарлар. Холера аарыы непертээр шагда чөс эзилдирер мастерскаяларда, ол ышкаш ооң чоок-кавызында чурттап турарлар ол коргунчук аарыгдан качыгдаваннар. Бистиң хүннеривисте чоруткан хыналдалар бо бүгүнү бадыткан. Холера аарыының вибрионнары-биле кады чөс пластинканы пробирикаже суп каарга, честиң ур-

жуундан ында микробтар каш шак эрткенде өлгүлөп каар болган. Стафилококктар оон хөй, үш хүн эрткенде, дифтерия палочкалары 5 хонганда өлгүлөп каар болган. А чөсти бо хүннерде чүгле хоралыг микробтар өлүрүгенин ажыглап турар эвес, кижиниң организмине чөс чединмес болур болза, ынчан ооң бажы аарыыр, хан базыышкыны бедир болгаш оон-даа нерв аарыглары тыптыр. Оон чайлаарда, аш-чөмге баар, фасоль, абрикос, сула, свекла, дыня болгаш мөөгүлери ажыглаары чугула.

Беларуссияның эртемнер ака-демиязынын кылып чорутканы шинчилелдеринден алгаш көөрге, отук-даш бедик биошынарлыг болгаш медицинага, улус ажыла-гыянынга чедишкени-биле ажыглаттынып болур болган. Отук-даш-биле холушкан суг арыглаттынар (мөңгүнүн салдары ыш-каш), ынчангаш ол дамырак суу ышкаш арыг амданыг болур. Ол даштын сугга турупкан (хандызы) база эм шынарлыг дээрзин тодарткан. Ынчалза чок отук-даш бүрүзүн-не ынчаар ажыглап болбас дээрзин эртемденнер чагып турарлар. Ону тып алырда, үлетпүр артынчылары, минералдыг чөмичидилгелер-биле холужуп, хиригип калган чыдар даштар албас, а бодунуң ол-ла хевирин чидирбээр арыг дашты хөзүң ишинден тып алыры чугула. Бо кайгамчык даштын ачызы-биле огород суггарар арыг сугну ап болур дээрзин дуржулгалар бадыткан. Ындыг суг-биле суггар-тынган чөстөк-кат бедик дүжүттү бээр болгаш иривес, дудувес-даа болур. Бистиң ада-өгбелеривис болгаш өске-даа нация чонун кандыг-даа аарыгларга ажыглап чораан арга-дуржулгазын ажыглап чүгле шын эмненир болза дузалаар-дыр ийин. Ол эрткен үениң улусчу эмнекчилериниң шинчилеп кааны аргазы-дыр.

Ояа АМАЙ-ООЛ.

Кызыл кожуун.

Тыва Республиканың девискээринде орук ажилдарын чаартып кылырынга азы капитал септелгезинге күрүне чагыын салыры, тудугнуң чоруп турар үезинде күрүне керээзиниң эге (эң үстүкү) өртектерин санаарының Чурумун бадылаар дугайында Тыва Республиканың Чазааның доктаалы
2007 чылдың июль 12 № 725 Кызыл хоорай

Ниити ажыглалдың автомобил оруктарының тудуунга болгаш чаартып кылырынга Тыва Республиканың бюджетинге Россия Федерациязының Федералдыг орук агентлигинден субсидия алыр дугуржулганы Тыва Республиканың Чазааның чарганынга, 2005 чылдың июль 21-де № 94 «Күрүнениң муниципалдыг хергелелинге барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге болгаш ачы-дуза чедиреринге чагылар салыр дугайында» (№ 53-ФХ 2007 чылдың апрель 20-де редакторлааны-биле) Федералдыг хоойлууга

дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринде орук ажилдарын чаартып кылырынга азы капитал септелгезинге күрүне чагыын салыры, тудугнуң чоруп турар үезинде күрүне керээзиниң эге (эң үстүкү) өртөөн санаарының коштунган Чурумун бадылаар.
2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 12 № 725 доктаалы-биле бадылаан

Орук ажилдарын чаартып кылырынга азы капитал септелгезинге күрүне чагыын салыры, тудугнуң чоруп турар үезинде күрүне керээзиниң эге (эң үстүкү) өртөөн санаарының ЧУРУМУ

1. Бо Чурумну 2005 чылдың июль 21-де № 94 «Күрүнениң муниципалдыг хергелелинге барааннар чедиреринге, ажилдар күүседиринге болгаш ачы-дуза чедиреринге чагылар салыр дугайында» 2007 чылдың апрель 20-де № 53 ФХ (7,2 кезээн) Федералдыг хоойлуну редакторлааны-биле Федералдыг хоойлууга дүүштүр ажилдап кылган.

2. Орук ажил-агыиының объектилериниң

тудуунга, чаартып кылырынга азы капитал септелгезинге күрүне чагыын салырга чагыкчының тургускан эге (эң үстүкү) өртөөн хуусаазында бүгү ажилдарны күүседиринге, ол чылдарның өртөөнге дүүштүр тургузар, керээни күүседириниң планда көрдүнгөн үезиниң иштинде (бир чылдан хөй эвес).

3. Баштайгы чылында керээни күүседириниң ажилдарының өртөөн тодарадыр.

3.1. Каттыштырган дөзевилел санаашкынында көрдүнгөн, Чагыкчы биле Керээлиг организацияның чарыгдалдарының талазы-биле ажилдарны керээниң күүселдезиниң бирги чылында күүседир, керээни күүселдезиниң бирги чылында акшаландырышкын-биле хандырбаанда, белеткел ажилдарын азы ажилдарны дараазында чылдарда күүседир болдунмас.

3.2. «Чагыкчының чарыгдалы» каттыштырган дөзевилел санаашкынының чүүлүнге, күрүне чагыын салырының хевиринге кирип турар дараазында ажилдар болгаш чарыгдалдар хамааржыр;

— чер ажыгалының кызыгаарын тургузары;

— ажилчын документацияны ажилдап кылыры;

— күрүне чагыын салыр хевиринге хамаарышпас чагыкчының өске-даа чарыгдалдары болгаш ажилдары;

— төлевилел-шинчилел ажилдары, күрүне чагыын салыр хевиринге кирип турар хуусаазының бетинде.

3.3. «Керээлиг организацияның чарыгдалы» каттыштырган дөзевилел санаашкынының талазы-биле чүүлде, ыңдыг ажилдарга болгаш чарыгдалдарга, күрүне чагыын салырының хевиринге кирип турар, керээниң күүселдезин бирги чылында долу хемчээли-биле акшаландырышкын хандыраы көрдүнгөн, каттышкан дөзевилел санаашкынында кирип турар тудуг-монтаж ажилдары (чингине керээлиг) хамааржыр.

3.4. Керээниң күүселдезиниң бирги чылында ажилдарның өртөөн Россия Федерациязының Экономиктиг хөгжүлдө

ямызының «Тудуг» адырынга тургускан чылдың өртөөнге түннел дөзевилел санаашкынынга дүүштүр каттыштырган дөзевилел санаашкынын тургузарда, индекс-дефляторну ажыглаар, азы керээни күүселдезиниң бирги чылында күштүг болуп турар өртектерни.

4. Керээниң күүселдезиниң дараазында чылдарның ажилдарының өртөөн

4.1. Түннел дөзевилел санаашкынында көрдүнгөн, ажилдар болгаш чарыгдалдары күүседир керээниң күүселдезиниң дараазында чылдарында көрдүнгөн, керээниң бирги чылында күүседир канча-даа болдунмас, чедир кылдынмаан болгаш чаа эгелзэн ажилдар болгаш чарыгдалдар, а база күүселдези керээниң күүселдезиниң сөөлгү чылында көрдүнгөн ажилдар.

4.2. Амгы Чурумнуң 4.1-ги чүүлүнде айыттыган ажилдарның болгаш чарыгдалдарның өртөөн, керээниң күүселдезиниң чыл бүрүзүнде индекс-дефляторнуң прогнозун ажыглап тургаш тодарадыр. Россия Федерациязының Экономиктиг хөгжүлдө ямызының тургусканы индекс-дефляторнуң прогнозунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаа индекс-дефляторну бадылаар.

5. Тыва Республика талазы-биле орук-тудуг-монтаж ажилдарының ниити өртөөнге индекс-дефляторнуң прогнозу:

2006 чылга хамаарыштыр 2007 чылда — 110,6;

2007 чылга хамаарыштыр 2008 чылда — 108,6;

2008 чылга хамаарыштыр 2009 чылда — 107,1.

Кожуун наадымы

БАЙ-ХӨЛЧҮЛЕР ШЫЛГАРААН

Эрзин кожуунга июль 13-14 хүннеринде көдээ ажил-агый ажилдакчыларының эртип турар чылда ажылын түңнээн байырлал — «Кожуун наадымы-2007» болуп эрткен. Наадым эрттирер оргкомитеттин планы езугаар июль 13-те байырлыг хурал болган. Аңаа кожуунда көдээ ажил-агыйда байдал дугайында кожуунуң Төлээлекчилер хуралының даргазы А.Д. Кур, кожуун чагырга даргазының көдээ ажил-агый айтырыгларының талазы-биле оралакчызы С.М. Шырапай олар допчу илеткелдерни кылганнар. Бо улуг кожуун чергелиг байырлалга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак, Улуг Хуралдың Хоойлужудулга Палатазының комитет даргазы Б.К. Балчий-оол, көдээ ажил-агый сайыдының оралакчызы Р.М. Самыя дээш, оон-даа өске бедик албан-дужаалдыг республиканың удуртукчулары байырлалдың хүндүлүг аалчылары болуп киришкеннер.

Кожуунуң экономиказының үндезин болур мал ажылын сайзырадырынга эң-не төлептиглерни илередип, оларга шаңнал-макталдарны тывыскан. «Күш-ажылчы шылгалар дээш» медаль-биле Михаил Даржаевич Дамба, «Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» хүндүлүг атка Ирина Чигжитовна Дамба, «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атка Парш-оол Белекович Сайын төлептиг болган. Олар шуптузу «Бай-Хөл» кооперативтин малчынар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының, Көдээ ажил-агый ямызының хүндүлел бижиктери-биле Эрзинден К.С. Кулдун, Мөренден Т.О. Маадыр, К.С. Баажай, Сарыг-Булуңдан В.Д. Нурзет, О.И. Кунучап, Нарындан Д.С. Доржу, А.С. Маалай, А.Д. Суму, Бай-Дагдан К.Х.А. Бивии, Л.Б. Мугур, Р.С. Бюрбю, С.Б.Х. Ынаалай олар шаңнатканнар.

Кожуунуң ажил-агыйларында-даа, хууда мал тудуп турар арааттарда-даа мурнакчылар хөй. Кожуунуң эң шыырак дээн 10 малчынын кожуун шаңналынга кирири-биле хамаарышпас комиссияны тургускан. Ук комиссияның илереткени-биле мал ажылында кожуунуң чемпиону атка төлептиг болганы дээш Эрзин суму-нуң малчыны К.С. Кулдунну 35 муң рубль өртектег сизген кезер машина-биле кожуун чагыргазы шаңнаан. Ийги черге төлептиг болган С.Б.Х. Ынаалайны сайгарлыкчы Орлан Канзай 20 муң рубль-биле, 3-кү черни алган Михаил Дамбаны 15 муң рубль-биле сайгарлыкчы Александр Севек, 4-кү черни алган В.Баанайны сайгар-

лыкчы Альберт Дирчин 10 муң рубль-биле, 5-ки черни ээлзэн О.Кунучапты культура килдизи 5 муң рубль-биле шаңнаан. Алдыгы черден онгу черге чедир шилтинген 5 малчынын кожуунуң школалары (Качыктан өскези) муң-муң рубльдер-биле шаңнаан. Шаңнал алганнар кожуунуң дээди шаңналы Хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Шаңналдар соонда байырлыг хуралдың киржикчилеринге культура ажилдакчылары улуг концертти көргүскен. Наадымга турскааткан спортчу маргылдаалар база хөй болган.

ТЫВА ХҮРЭШ

Бирги хүнде тыва хүрешке кожуунуң чемпиону илередириниң, чүгле Эрзин кожуунуң мөгелериниң хүрежи болган. Аңаа хүрешкен 40 мөгеден Кызыл хоорайда 10-гу класста өөренип турар Мөрен сумузуң мөгези Сонам Соян шүүлгеш, «Бай-Хөл» кооперативтин 10 муң рубль түңнүг акша шаңналынга төлептиг болган. Ийги-үшкү черни чаалап алган Сүүр-оол Намчаа болгаш Саян Лойгуга кожуунуң организациялары акша шаңналдарын тывыскан.

Ийги хүнде болган республика чергелиг улуг хүрешке Тываның Арзылаң мөгези Маадыр Монгуш шүүлгеш, Ахмед Чаймаа үжүүлешкен. Үшкү-дөрткү черлерни Сүүр-оол Намчаа, Александр Хуурак алганнар. Шаңналыг чер ээлзэн мөгелерге кожуунуң деткикчи организациялары акша шаңналдарын тывыскан.

АЪТ ЧАРЫЖЫ

Тес-Хемниң ол чарыында ховуга аныяк аъттарның 20 километрге, улуг аъттарның 32 километр хемчээлге чарыжын эрттирген. 16 аныяк аъттардан Омак Чыргалдың хүреш аъды стартанна мурнап үнгеш, финишке чедир өске аъттарны ыракта каапкаш, мурнап келген. Ийги черни Биче-оол Чуруктун ой аъды, үшкү черни Орлан Давааның шилги-ала аъды, 4-5-ки черлерни Кур-Черден Владимир Ооржактын ой болгаш өле аъттары чаалап алган.

32 км-ге 34 улуг аъттарны чарыштырган. Чер ортузундан ыңай Сергей Ынаалайның ала аъды-биле Шолбан Мандалдың хүреш аъды барык-ла дең чыгыы чоруп турдулар. Ынчалза-даа судьяларның шитпирлээни-биле финишке Сергей Ынаалайның ала аъды бичинел мурнап келгеш, бирги черни алгаш, Бай-Даг суму чагыргазындан бензин-биле ажилдаар хирээ болгаш хүн батареязы-биле шаңнаткан. Ийги черни ээлзэн Шолбан Мандалдың аъдын Эрзин суму чагыргазы 5 муң рубль-биле шаңнаан. 3-кү черни Свертов Хайыңның сарыг аъды, 4-күзүн Алды-Белек Дамбаның калчаншавыдар аъды, 5-кизин Азис Дечитмааның калчан шилги аъды ээлзеш, деткикчи организациялардан акша шаңналдарын алгандар.

Аныяк аъттарның ипподромга долгандыг чарыжыга 16 аът киришкен. Аңаа Сарыг-Булуң суму-зундан Сергек Намчааның өле аъды бирги черни алгаш, ол-ла суму чагыргазындан 5 муң рубль-биле шаңнаткан. Ийгииниң Кур-Черден Александр Монгуштуң доруг аъды, 3-күзүн Бай-Дагдан Орлан Каржалдың ала аъды ээлзеш, акша шаңналдарында төлептиг болган.

ЧАДАГ ЧАРЫШ

Он километр хемчээлдиг долгандыг иштинге маңнаар оолдарның чадаг чарыжыга 10 оол киришкен. Аңаа Эрзинден Омак Күжүгет арктан өөрүн мурнааш, 1 муң рубльдин акша шаңналын алган. Ийги, үшкү черлерни дездараалаштыр ээлзэн Доржаа Биче-оолду болгаш Ай-оол Шижээни «Чыргал» сады тус-ту-

зунда 800 болгаш 500 рубльдин акша шаңналдарын тывыскан.

Херээжен спортчулар аразында чадаг чарыш 5 километр хемчээлге болган. Аңаа бирги черни Сарыг-Булуңдан Инга Идам алгаш, Убса-Нур заповеднигиниң 1 муң рубль акша шаңналын алган. Ийги, үшкү черлерни Эрзинден Снежана Күжүгет, Айлана Дончай чаалап алгаш, база-ла 800, 500 рубль түңнүг акша шаңналдарын деткикчи организациялардан алган.

ШЫДЫРАА

Шыдыраа маргылдаазында 18 эр, 9 херээжен ойнакчылар киришкен. Эрлустан бирги черни Нарындан Ч.Д. Допчун алгаш, «Алена» садынының 1 муң рубль акша шаңналын алган. Ийги, үшкү черлерни ээлзэн А.Б. Монгушка, Б.Д. Херткеке 800, 500 рубль түңнүг акша шаңналдарын «Баялаг» болгаш «Чойган» садылары деткикчилеп тывыскан.

Херээжен улус аразында бирги черни Санкт-Петербург хоорайда өөренип турар студент Ай-Суу Кыргыс чаалап алгаш, «Ирбиш» садынының 1 муң рубль түңнүг акша шаңналынга төлептиг болган. Ийги, үшкү черлерни ээлзэн Д.М. Сергеевага болгаш Т.А. Сааяга тус-тузунда 800, 500 рубль акша шаңналдарын «Норлха» болгаш «Баян-Улаан» садылары тывыскан.

ХОЛ БӨМБҮҮ

Хол бөмбүүнүң маргылдаазында оолдарның 8, уругларның 6 командалары күжүн шенешкен. Ийи хүн үргүлчүлзэн чидиг демиселдин түңнелинде, оолдардан Нарынын 1-ги командалыг бүзүрелдин-биле тиилзеш, бирги черни алган. Олар чаңгыс чер-чуртуглары депутат Р.К. Шинин болгаш сайгарлыкчы Р.К. Биче-оолдун 7 муң рубль түңнүг акша шаңналын алганнар. Ийги черни ээлзэн Бай-Дагның командалыг «Эрзин» садыг төвү 3 муң рубль-биле, 3-кү черни алган Качык сумузуңуң командалыг шериг комиссариады 1500 рубль-биле шаңнаан.

Уруглардан бирги черни база-

ла Нарынын командалыг алган. Оларны депутаттар М.Б. Бамба, Ш.И. Кыргыс 7 муң рубль-биле шаңнаан. Ийги черни ээлзэн Сарыг-Булуңуң уруглар командалыг өөредилге килдизи 3 муң рубльди, 3-кү черни алган Бай-Даг сумузуңуң уругларыга ыяш ажил-агый чери 1 муң рубльдин акша шаңналдарын тывыскан.

ТҮННЭЛ ОРНУНГА

Кожуун наадымын эрттирериниң планында көрдүнгөн хемчеглерниң күүселдезин чедип алырынга, ылаңгыя көдээ ажил-агыйның мурнакчылары болгаш спортчу маргылдааларның тилекчилерин шаңнаарында деткимчени көргүскен бүгү-ле албан-организацияларга, бүдүрүлгелерге, суму чагыргаларыга, сайгарлыкчыларга, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаттарыга улуу-биле өөрүп четтиришкениң чылыг сөстерин кожуунуң Төлээлекчилер Хуралы болгаш кожуун чагыргазы илеретпишаан, моон-даа сонгаар кожуунуң хөгжүлдези дээш демниг ажилдаарыга быжыг бүзүрелди Кожуун наадымы эрткен соонда удуртукчулар чыгыжыга кожуунуң Хурал даргазы база кожуунуң чагырга даргазы чугаалааннар.

Байырлал үезинде корум-чурум үрээшкенин болдурбас дээш иштики херектер килдизиниң ажилдакчылары эки ажилдаанын айтыр алаар.

Ниитизи-биле байырлал эки эрткен-даа болза, чамдык үүрмек чедер-четпестерни моон сонгаар эдип алырын кожуун удуртулгазынга чугаалаксадым. Шаңнал-мактал соонда, чамдык малчынар «Даргалар шупту Бай-Даг чурттуг болгаш, «Бай-Хөл» кооперативти шаңнады» деп адааргаандаа ышкаш сымыранчып турганынга таарзынмадым. Адааргал болгаш артык чугаа турбас кылдыр олар ышкаш кызып ажилдазыннар. Херек кырында бай-даг-жылар эр-хейлер! Шак-ла ынчаар кызып ажилдаарын оларга күзеп каалыңар!

Кызыл-оол КУУЛАР.

Эрзин суур.

(Гонорарын солунга).

ТӨРЭЭН ЧЕРИН САКТЫП...

Эрткен улуг-хүнде даглар аразында хөлбөң көк шыкта үрбүнчүлөрдүн улуг-биче салгалының төлээлери, Саян эдээнде арткан Усть-Бажы суурнуң бөлүк тываларындан эгелээш Эрзин, Тес-Хем, Бин-Хем, өске-даа кожуунардан база найысылал Кызылдан эмчилер, башкылар, күрүне албан черлеринде ажилдап чоруур хөй-хөй төрөл бөлүктөр төрөөн сумузунуң болгаш кожуунуң удуртулганың чалааны-биле улуг сактышкын байырлалыга киришкеннер.

Чыылганнарга бир-ле дугаарында күш-ажылдың хоочуну, Үр-бүннүн сураглыг комбайнеру Кызыл-оол Ховалыгович улуг салгалдың мурнундан байыр чедиргеш, ук муну тургузушкан аңчылар, тараажылар, малчыннар, тудугжулар, башкылар, эмчилер, нам, ревсомол ажилдакчыларын болгаш удурткучуларын адап, сактып, тудуг суурнуң тудуглары – школаның, уруглар садынын, культура одааның тудуунга найыралдыг хөй нация чоннар киржи турганын сонуграткан.

Хоочунуң соон дарый кожуун баштыңы Александр Монгушович Седен, чагыра даргазы Тинмей Каадыр-оолович Балбан-оол бүгү чыылган хөй чонга байырны чедиргеш, салгалдан салгалче өзүп көвүдээн, төрөөн чериниң интернационалдыг, найыралдыг чонунуң аразындан республиканың бурунгаар хөгжүлдүзү дээш чер-черлерде чурттап-ажыл-

дап чоруур үрбүнчүлөрни адап таныштырган.

Улуг салгалдың сактышкын-нары аныяк салгалга ханы кижизидикчи улга-шынарлыг болганын демдеглээр апаар. Күш-ажылдың хоочуннарынга, хөй-ниитичилерге, мурнакчыларга, хөй уруг-дарыглыг өг-бүлелерге, алдар аттыг кижилерге хүндүткелдин езузу болур ак кадакты сунмушаан, белек-селектерни сөннээни онзагай болду.

Байырлалды кадык амыдыралды суртаалдаан спортчу маргылдаалар улам шинчи кириген. 12 харлыг элээдилерден эгелээш, хоочун мөгелерниң хүрештери, бичии уругларның чадаг чарыжы, чадаг-тергелиг чарыжы, аныяк, челер, ажилчын айттарның чарыжы дээш, спортчу-массалыг хем-чеглерниң тиелекчилери шултү шаңнал-макталдары алган. Бо-ла бүгү оюн-тоглааларны концерт номерлери улам каастап, байыр-

лалдың шинчизин күштелдиргенин магададым.

Бо онзагай байырлалды аныяк-өскенге таныштырылга, сактышкын кылдыр кылганы эки чүүл-дүр деп демдеглекседим. Найыралдыг, бай-шиник байырлал улуг, биче кижилерниң бот-үнелелин бедии-биле көдүргөн. Төрөөн чериниң төлептиг оолдар, кыстарын танып, билип ап чоруур кажанда-даа артык эвес дээрзин улуг салгалдың үрбүнчүлери аныяк-өскенге угаатты. А байырлал бедик деңгелге эртсин дээш чаңгыс чер-чурттуглары, үрбүнчүлөр, деткимчени көргүзүп, оюн-тоглааларны, спортчу мөөрейлерни шаңнап-мактадылар. Чаартыкчы, чогадыкчы бодалдар, херек кырында көстүп турар ажил-херек, көдээниң ажил-ишчилериниң сайзыралче чүткүлүн байырлал илереткен.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА,
тыва журналистиканың хоочуну.

Чуруктарда: (солагай таладан оң талаже) үрбүнчүлөр Анчымаа Сарыг-оол, Эрес-оол Меңниг-оол, Кара-кыс Меңниг-оол, С. Долунчап, Светлана Хоюгбан; чадаг чарыштың тиелекчизи аныяк кыс.

Байыр чедиршишкени

Өвүр районнуң Чаа-Суурда эки малчын акывыс, катывыс, даайывыс **Серен (Эрес-оол) Чодур-оолович МОНГУШКА**, Меңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксы суурунда чурттап чоруур **Хертек Александр, Галиналарның** өг-бүлезинге база Өвүрнүң өске-даа суурларында чурттап чоруур төрөлдерибиске Наадым байырлалын таварыштыр изиг байырны чедирип олур бис.

Ынчангаш малчын төрөлдерибиске бо одуругларны бараалгаттывыс.

Өгбөм чуртту Өвүр черде Монгуштарның салгалдары Малчын атка төлептиг бооп, Үлегерин бараалгаткан. Ынчангаштың өгбелерге Ынакшылды, аас-кежикти

Ам-даа бистиң чанывыска Алдан-чеден, чүс хар чедир Кадык-шинээ быжыг болуп, Катап, катап чурттаңар-ла.
30.07.07 чыл.

«Тывахарылзаинформ» ААН бодунуң абонентилеринге дыңнадыры болза, 2007 чылдың август 5-тен Казахстанның коду өскерлир. Октябрь 5-ке чедир эрги болгаш чаа кодтуң бөлүк деңге ажилдаар

Чурттакчылыг суур	Эрги код	Чаа код	Чаа бөлүктүн чуруму
Джезказган	310	710	710авXXXXX
Уральск	311	711	711авXXXXX
Атырау	312	712	712авXXXXX
Актюбинск	313	713	713авXXXXX
Костанай	314	714	714авXXXXX
Петропавловск	315	715	715авXXXXX
Кокчетуа	316	716	716авXXXXX
Астана	317	717	717авXXXXX
Павлодар	318	718	718авXXXXX
Караганда	321	721	721авXXXXX
Семипалатинск	322	722	722авXXXXX
Усть-Каменогорск	323	723	723авXXXXX
Кзыл-Орда	324	724	724авXXXXX
Шымкент	325	725	725авXXXXX
Тараз	326	726	726авXXXXX
Алматы	327	727	727авXXXXX
Талдыгурган	328	728	728авXXXXX
Актау	329	729	729авXXXXX

Леонид Романович Кызласовтуң чырык адынга

Тыва Республиканың Чазаа бүгүдөгү билдингир археолог болгаш төөгү эртемнериниң доктору, профессор Леонид Романович Кызласовтуң чок апарганы-биле ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Эртемнер делегейинде атсураа билдингир апарган болгаш авторитеттиг улуг эртемден Сибирьниң болгаш Төп Азияның үндезин чоннарының археологтуг болгаш этнографтыг төөгүзүн шинчилеп тыварынга канчаар-даа аажок үнелеп четтинмес үлүхузуз кириген. Ол бүгүнү бодунуң 15 номунда болгаш 280 статьяларында кириген. Оларның аразындан «Бурунгу Тыва», «Ортаакы вектерде Тываның төөгүзү» деп ажилдары эртем-шинчилел ажилының кол өзээ болуп арткан.

Леонид Романович бодунуң хөй чылдарда чурттап келген үезинде 50 ажыг археологтуг экспедицияларны удуртуп (оларның 30-и Тывага) келгени-биле төөгүнүң аңгы-аңгы үелеринин археологтуг тураскаалдарының шинчилээшкени тывылган болгаш шинчилеттинген.

Ол бодунуң эртем-шинчилел

ажылдарындан аңгыда, башкы ажилын кагбайн чораан. Ооң удуртулганы-биле 51 специалист-археологтар белеткеттинген. Оларның аразында 12 кижэ эртем докторлары, а 33—эртем кандидаттары.

Тываның төөгүзүн болгаш археологтуг эртем ажилдарының чорудулгазы дээш ол МКУ-нуң Ломоносов шаңналының бирги чергези-биле шаңнаткан, Мурнуу Сибирь болгаш Төп Азия үндезин чурттарының төөгүзүн болгаш археологтуг шинчилелдерни кылган эртем ажилдары дээш аңаа ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады атты тывыскан. Ол «Тыва АССР-ниң эртемниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Леонид Романович Кызласов дугайында сактышкын, ону билер кижилерниң, бистиң чүректеривиске кезээ мөңгөде артар. Ооң өг-бүлезинге болгаш чоок кижилеринге бистиң ханы кажыыдалды илередип турарывысты дамчыдарын диледим.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.В. КАРА-ООЛ.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс **Алексей Сатович Сарыгбанны** сөөлгү орукче үдешкен № 1 «Хензиг-бей» аттыг уруглар садынга, Казначейство, хирургия салбыры, РАЙПО, КОЖОНО коллективтеринге база уругларымның болгаш бодунуң чаңгыс классчыларывыска, ырак-чооктан келген төрөлдерибиске, кудаларывыска, эш-өөрүвүске четтиргенивисти сеткиливис ханызындан илередип тур бис.

Өөнүң ишти, уруглары.

Бистиң эргим ачавыс, кырган-ачавыс **Багендар Сан-Хөөевич Ноозунну** сөөлгү оруунче үдежи, кажыыдалды аар-берге хүннеринде биске моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүскен Эрзин кожуун чагыргазынга, Төлээлекчилер Хуралының депутаттарынга, Эрзин, Нарын, Бай-Даг, Мөрен, Булуң-Бажы, Качык суму чагыргаларынга, Нарын ортумак школының коллективинге, ырак-чооктан келген төрөлдерибиске, кудаларывыска, эш-өөрүвүске, чонувуска черге чедир мөгейип, четтиргенивисти илереттивис.

Өөнүң ишти, ажы-төлү, уйнуктары.

Красноярскиниң күрүнениң башкы университеди чалап тур

ККБУ-нуң Кызылда төлээ чери төлевирлиг бот-өөредилге-биле өөренир күзөлдиглерни дараазында мергежилдерге хүлээп ал эгелээр:

1. **Тускай психология** (кандыг-даа организацияга психологтап болур)
 2. **Логопедия**
- Бо ийи мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжин), эмчи училищезин доосканнарны алыр.
3. **Организацияга менеджмент** албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, организацияларга база улус өөредилгезинге удурткучуларны белеткээр. Дээди эртемниг азы тускай ортумак эртемниг кижилерни алыр.
- Херек документиер:
1. Билдиришкын (тускай хевирниң);
 2. 4 фото-чурук (3x4 см);
 3. дипломнуң боду (демдектерлиг капсырылганы-биле кады);
 4. нотариуска бадыткаттынган дипломнуң 2 хоолгазы база херек;
 5. эмчи шынзылганы (086-У майык);
 6. күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (кадрлар килдизи таңмалап бадыткаар);
 7. өгленишкен дугайында херечилелдин хоолгазы (фамилиязы өскерилгенде);
 8. скоросшиватель-папка;
 9. паспорт база ооң бөдүүн хоолгазы;
- Документиерни **2007 чылдың июль 2-ден август 20** чедир, ажыл хүннеринде **10 шактан 17 шакка чедир**, дараазында адреске хүлээп алыр: **Кызыл, Калинин кудумчузу, 15, Машзавод бажыңы, төп подъезд, 3-кү каат. Телефон: 2-27-75.**

«Тывахарылзаинформ» ААН харылзааның хоочун ажилдакчызы, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаты **Очур Сотнамович Шириндүүге** ооң өөнүң ишти **Мария Тас-ооловна ШИРИНДҮҮНҮҢ** хенертен мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор **С.С. МОНГУШ.**

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнуң орадакчызы —2-19-87, тел. факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. **КИЛДИСТЕР:** ниитилел-политиктиг килдис —2-18-10, культура, өөредилге—2-03-88, чагаа—2-03-87, көдээ ажил-агый, окулга —2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 8258. Чагыг 88.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бурткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.